ARH Diss. B-26440

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

N S V L i i d u A j a l o o K a t e e d e r

PÄRNU EESTI PÕLLUMEESTE SELTSI tegevusest (1870 – 1898)

D i p l o m i t ö ö

Miil, Lembit, Ajaloo –
– osakonna VI kursuse mitte-
statsionaarne üliõpilane

Juhendaja : ajalooteadus-
te kandidaat S.Vahtre

TRÜ NSVL ajal. kat.
nr. 1669.

Tartu 1962

S i s s e j u h a t u s

XIX sajandi teisel poolel toimus Eesti alal, nagu kogu Venemaalgi, kapitalismi kiire arenemine nii põllumajanduses kui ka tööstuses. Kapitalismi arenemine eesti põllumajanduses väljendus peamiselt talude päriseks ostmises, üleminekus raharendile, palgatööliste kasutamises ja masinate rakendamises mõisates ning kulaklikes suurtaludes. Seejuures pidurdas kapitalismi arenemist tunduvalt reaktsioonilise keskajast pärineva balti erikorra säilitamine, mille kohaselt talupoeg ka pärast talu päriseksostmist jäi osalisse sõltuvusse mõisnikust. Kapitalismi arenemine põllumajanduses süvendas tunduvalt eesti talurahva kihistumist väikearvuliseks kulaklikuks ladvikuks, keskmikuks ja arvukaks maatameeste ning kehvikute armeeks. Koos kapitalismi arenemisega tugevnesid majanduslikud sidemed Eesti ala üksikute osade vahel. Sel pinnal kujunes välja Eesti ala ühendav ühine majanduselu, mis soodustas eesti kodanliku rahvuse kujunemist. Ühise majanduselu baasil arenes ka rahvuslik kultuur. Kapitalistlike tootmissuhete arenemine Eestis ja eesti

kodanliku rahvuse kujunemine toimus ägeda klassivõitluse olukorras. Rahvuslik liikumine Eestis tekkis ja arenes feodaal-pärisorjusliku korra igandite , balti-saksa mõisnike ja pastorite vastu suunatud liikumisena. Ta omandas algusest peale saksavastase iseloomu. Rahvusliku liikumise põhijõu moodustas talurahvas. Eesti rahvuslik liikumine ei kujutanud endast mitte ühtset voolu, vaid temas ilmnes selgesti kahe erineva ja omavahel võitleva suuna olemasolu. Esialgu ilmnesid kahe suuna lahkhelid varjatuina, tagasihoidlikul kujul, kuid aja jooksul lahkhelid tervanesid ja viisid 70-ndate aastate lõpul avaliku ja ägeda võitluseni. Konservatiivne ehk kodanlik klerikaalne suund eesti rahvuslikus liikumises väljendas eesti kodanluse nende kihtide huve, kes majanduslikult ja ideoloogiliselt töötasid käsi-käes balti-parunite ja luteri usu pastoritega. Seda suunda juhtis ajalehe "Eesti Postimees " väljaandja ja toimetaja J.V.Jannsen ning hiljem pastor J.Hurt.

Rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatlik suund esindas nii kujuneva eesti kodanluse kui ka talurahva huve mõisnikevastases võitluses. Nõudes feodaalsete igandite likvideerimist ja parunite ning pastorite poolt teostatava majandusliku, poliitilise ja rahvusliku rõhumise kaotamist, leidsid selle suuna esindajad toetust laiades rahvahulkades.

Kodanlik-demokraatliku suuna juhtideks olid C.R.Jakobson, maalikunstnik Köler jt.

60-ndate aastate teisel poolel ja 70-ndate aastate alguses toimus mitmesuguste seltside rajamine. 1865.a.asutati Tartus laulu- ja mänguselts "Vanemuine". 1870.a.asutati Tartus esimene Eesti Põllumeeste Selts, mille eeskujul rajati samal aastal Pärnus Põllumeeste Selts ning järgmistel aastatel Viljandis ja Võrus. Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsi tegevust käsitleda ongi käesoleva töö põhiline ülesanne.

Käesoleva teema seisukohalt on marksismi-leninismi klassikute töödest erilise väärtusega Lenini "Kapitalismi arenemine Venemaal", samuti "Agraarküsimus Venemaal XIX sajandi lõpul" andes võtme sotsiaal majandusliku arengu mõistmisele Eestis XIX sajandi teisel poolel. Suurt tähtsust omab veel Lenini "Rahvuste enesemääramise õigustest", mille põhjal on võimalik välja tuua kaks selgesti määratletud perioodi eesti rahvuslikus liikumises kui ka Pärnu Põllumeeste Seltsi tegevuses. On ju Pärnu Põllumeeste Selts nagu kõik eesti seltsid samal perioodil, eesti rahvusliku liikumise üheks väljendusvormiks.

Põllumajanduslike seltside asutamiskäigust saame kaunis täpse ülevaate kodaniku ajaloolase

Kruusbergi uurimusest "Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi algpäevilt". Kruusberg oma töö selle osa, milles käsitletakse põllumajandusseltsite asutamiskäiku, on kirjutanud kaunis täpse suhtumisega faktidesse. Töö järgnevas osas, kus käsitletakse Tartu Põllumeeste Seltsi edasistegevust, esinevad mitmed väärad hinnangud seoses sellega, et Kruusberg jälgis Tartu Põllumeeste Seltsi tegevust loomulikult eesti kodanluse vaatevinklist. Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsi tegevuse üle puudub enam-vähem põhjalik monograafia. Lühidalt on käsitletud Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsi seoses teiste põllumeeste seltside tegevusega uurimuses "Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil". 1925.aastal ilmunud M.Laarmanni "1870 - 1925. - Jooni Pärnu Põllumeeste Seltsi tegevusest" on antud lühiülevaade Pärnu Põllumeeste Seltsi tegevusest. Selles töös esineb mitmeid tendentslikke seisukohavõtte. Samuti on mitmeid ebatäpsusi põhifaktides, kuid siiski on see praegu ainus trükis ilmunud töö,milles on antud ka ülevaade Pärnu Põllumeeste Seltsi tegevusest pärast C.R.Jakobsoni surma. Kaunis põhjalikult on käsitlenud C.R.Jakobsoni tegevust Pärnu Põllumeeste Seltsis kodanlik ajaloolane A.Käbin oma töös " C.R.Jakobson kui eesti põllumeeste juht." See töö on kirjutatud küllaltki objektiivse suhtumisega faktidesse. Küllalt hoolikalt läbitöötatud materjali alusel esitatakse

üsna otstarbekalt süstematiseerituna Jakobsoni vaated põllumajandusküsimustes ja agrotehnikas.

Käesoleva töö kirjutamisel allikmaterjalist on peamise tähtsusega Pärnu rajoonidevahelises koduloomuuseumis asuvad "Pärnu Põllumeeste Seltsi Protokollid" aastaist 1870 - 1888, millede koopiad asuvad Riiklikus Kirjandusmuuseumis Tartus. Protokollide põhjal on võimalik saada kaunis põhjalik ülevaade Pärnu Põllumeeste Seltsi tegevusest neil aastail. Kuid seltsi hilisema langusperioodi ja likvideerimise kohta jääb juba allikmaterjal kaunis napiks. Teatava, kuigi katkendlise ülevaate võib anda kuni 1893.aastani seltsi kirjavahetuse säilinud osa, mis asub samuti Pärnu muuseumis. Kuid edasise tegevuse kohta peaaegu täiesti puuduvad dokumndid. Muidugi määravat tähtsust see ei oma, kuna kõigi autorite ühine seisukoht on, et Pärnu Põllumeeste Seltsis peale 1893.aastat mingit tegevust ei olnud. Kerkib esile küsimus, miks mitte võtta 1893.aasta Pärnu Põllumeeste Seltsi tegevuse lõppdaatumiks. Seda ei või sellepärast teha, et selts siiski oli ametlikult likvideerimata ja temal oli veel oma varandus näituse platsi näol. Ent teisest küljest tekkib küsimus, milleks on võetud seltsi tegevuse lõppdaatumiks 1898.aasta, aga mitte 1899.aasta, kuigi sel aastal (1899.) alles läks müügile seltsile kuuluv maatükk. Siin on aluseks võetud Liivimaa kubermanguvalitsuse ametlikus väljaandes

avaldatud määrus seltsi tegevuse lõpetamise kohta 1898-nda aasta suvel. Autor ei saa aga eitada oma töö selle osa pinnapealsust, arvestatdes allikmaterjali lünklikkust. Töö see osa, mis käsitleb seltsi tegevust 1894. aastast kuni seltsi lõpliku likvideerimiseni, põhineb tolle perioodi ajakirjanduses ilmunud materjalidel, samuti ka mõningal määral M. Laarmanni tööle. Lisas toodud tabel "Pärnu Põllumeeste Seltsi juhatus 1871 - 1898.", aastail" milles on antud juhatuse koosseise seltsi tegevuse alugsest kuni likvideerimiseni, põhineb aastail 1871 - 1888. koosolekute protokollidele. Tabeli edasine osa põhineb selle perioodi ajalehtede materjalidele, M. Laarmanni tööle ning teataval määral seltsi kirjavahetusele, milliseid andmeid on võrreldud, mis on aidanud tunduvalt tabelit täpsustada.

I peatüki "Sotsiaalmajanduslik olukord eesti külas XIX sajandi 70-90-ndail aastail," kirjutamise juures omas suurt tähtsust L. Brutuse ja L. Loone toimetusel ilmunud kollektiivne uurimus "Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil." Esimene peatükk annab ülevaate sotsiaal-majanduslikust arengust eesti külas neil aastail, millest arengut mõistes on arusaadavam ka Pärnu Põllumeeste Seltsi tegevuse areng ja selle arengu etapid. Teises peatükis "Põllumajandusseltside asutamine Eestis" on antud ülevaade põllumeeste seltside asutamiskäigust Ees-

tis, mis käesoleva teema seisukohalt on väga tähtis, kuna põllumeeste seltside asutamine Eestis arenes seltside vahelise tihedate sidemete olemasolul. Käesoleva töö see osa, mis käsitleb otseselt ~~otse-~~ ~~selt~~ Pärnu Põllumeeste Seltsi tegevust, on jaotatud kaheks peatükiks (III ja IV), arvestades Lenini poolt näidatud kahe perioodi kodanlikus rahvuslikus liikumises. Kolmandas peatükis "Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsi tegevus asutamisest kuni Carl Robert Jakobsoni surmani," on antud ülevaade Pärnu Põllumeeste Seltsi tegevuse esimesest etapist, mis lõpeb Carl Robert Jakobsoni surmaga. Neljandas peatükis "Pärnu Põllumeeste Selts 1882.aastast kuni tegevuse lõpetamiseni" on toodud ülevaade Pärnu Põllumeeste Seltsi tegevuse teisest etapist, mis lõpeb seltsi tegevuse likvideerimisega. See on põhiliselt pidev langusperiood seltsi tegevuses.

SOTSIAALMAJANDUSLIK OLUKORD EESTI KÜLAS XIX SAJANDI 70-90 AASTAIL.

Eestis oli kuni XIX sajandi 60-ndate aastate alguseni mõisa ja talu vahelistes suhetes valitsevaks teo-rent. Mõisnik oli nii mõisa- kui ka talumaa ainuomanikuks, sest talupoegade väikemaaomand peaaegu puudus, Balti-saksa mõisnike maamonopol oli nende majanduslik ja poliitilise võimu aluseks. Aadli maamonopol ei vastanud kujunevale kapitalistlikule tootmisviisile, mistõttu põllumajanduses hakkasid seadusepäraselt kujunema uutele vajadustele vastavad majanduslikud vormid. Feodaalse tootmisviisi kriis sundis ka Baltimaade mõisnikke hoogustama mõisamajanduse lõplikku kapitalistlikku ümberkorraldamist. Selleks olid vajalikud kapitalimahutused (inventari ja tööloomade muretsemiseks, ehituste püstitamiseks jne.), mille üheks oluliseks allikaks kujunes raharent. 1860-ndail aastail algas raharendi osatähtsuse otsustav ja kiire kasv. Raharendile siirdumine andis mõisnikele osa vajalikust kapitalist oma suurmajandite kapitalistlikeks ettevõtteiks muutmiseks. Talude raharendile üleviimisel pidid mõisnikud üle minema palgatööle, kuid nad

tahtsid edaspidigi kasutada ka talurahva teotööd. Seepärast ei kiirustanud mõisad XIX sajandi 60-70-ndail aastail täieliku raharendile üleminekuga, vaid toetudes oma privileegidele, säilitasid teorendi kvoodi- ja kuuendikumaal, kasutasid raharendile üleminekuna segarenti, mis oli mõisnikule kasulik, aga talupojale laostav, või otse sundisid talupoega ka vastu viimase tahtmist nõustuma teotegemisega. Teorendi ulatuslik püsimine pidurdas kapitalismi arengut nii mõisates kui taludes. Sest "teorent rajaneb naturaaltöötasul, järelikult kaubamajanduse nõrgal arengul."[1] 1868.aastast peale pidi teorent n.n. talumaal üldse likvideeritama. Tegelikult oli sel ajal Liivimaal umbes 1/3, Eestimaal aga veelgi rohkem talumaast teo- ja naturaalrendil.[2] Naturaalrenti kasutati eriti n.n. mõisamaa rentimisel, kus raharendil oli vaid 3297 talu 71435 tiinu maaga, teo- ja naturaalrendil aga 4372 talu 63086 tiinu maaga.[3] Nii oli teo- ja naturaalrendil olnud mõisamaa rendikohtade suurus 14,4 tiinu, raharendil olnud kohtade keskmine suurus aga 21,7 tiinu. Seega olid viimased esimestest keskmiselt 1,5 korda suuremad. Sellest selgub, et just kehvemad talupojad olid sunnitud jääma teorendi suhetesse. Veel 80-ndate aastate algul oli siin teorent niivõrd levinud, et eesti põllumeeste seltside esindajad eesotsas C.R.Jakobsoniga selle küsimuse Riia põllumajanduskongressil teravalt üles tõstsid. Segarendi arvel

---

1 I.V.Lenin, Teosed, 3.kd., Tallinn 1950, lk.147.

2 Põhijooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX.sajandil, toimetanud L.Brutus ja L.Loone, Tallinn 1958, lk.120; edaspidi=majandusliku mõtte ajaloost.

3 Sealsamas, lk.120.

tehtavad teotööd hindas mõisnik väga madalalt. Nii toob Jakobson "Sakalas" näiteks Kihi talu Karksis. Kihi talul on kuue aasta kontraht 1880. kuni 1886-nda aastani Karksi kogukonna kohtu ees kinnitatud ja aastas 144 rubla renti maksta. Sellest summast on maksta rahas 108 rubla ja teotööna 36 rubla. Teotöö arvel talu on kohustatud tegema 10 vakamaad heina, 4 vakamaad ristikheina, lõikama 2 vakamaad rukist, 6 vakamaad suvivilja, võtma 3 vakamaad kartuleid ning tegema 5 hobusepäeva sõnnikuveol. Võttes arvesse seal vallas sel ajal põllutööolistele makstavat päevatasu, tuleb kogu see töö maksma 78 rubla.[1] See tähendab, et mõisnik nõudis oma rendimaa eest rohkem kui kahekordset tööd. Sama olukord valitses ka Eestimaal. Nii arvestasid Läänemaal mõisnikud jalapäeva eest 20 kopikat ja hobusepäeva eest 3 0 kopikat kuni 35 kopikat. Samal ajal aga tasusid talupojad oma töölistele jalapäeva eest 50 kopikat ning hobusepäeva eest 1 rubla.[2] Üldine raharendile siirdumine tõi talupoegadele esialgu suuri raskusi, eriti 60-ndail aastail. Raharendi valitsevaks muutumine oli kaubalise põllumajanduse arenemise tulemuseks, milles mõisamajandus talumajandusest tunduvalt ees sammus. Mõisnike raharendile üleminek sundis talumajandust rohkem tootma turu jaoks. Vajadus hankida rendiks vajalikke summasid ning lootus saavutada põllumajandus-

---

1 "Sakala" nr.23, 1881.

2 J.Külaots, C.R.Jakobsoni vaated agraaralal,Diplomitöö, [TRÜ], 1955, lk.23.Käsikiri TRÜ NSV Liidu ajaloo Kateedris.

saaduste müügist teatavaid ülejääke stimuleeris rendiperemeest otsima tootmise suurendamise võimalusi. Kuid saaduste hulk, mida kehvast renditalust võis saata turule, oli väike ja rendisumma kokkusaamine oli seetõttu äärmiselt raske. Raharendile üleminek lõi talumajandusele siiski mõningaid edenemisvõimalusi. Talu vabanes arvukate, mõisatööks vajalike teosulaste ülalpidamise kohustusest. Kuid seda mitte otsekohe. Ka lootis mõis kasutada vabanevaid sulaseid oma palgatöölistena. Mõisnikkude kalkulatsioon oli lihtne, arvati nimelt, et ühes raharendile siirdumisega peremehed vallandavad selle osa sulastest, keda seni tarvitati teotegemiseks. Tegelikult ei täitunud see arvestus nii ruttu kui loodeti. Peremehed jätkasid majapidamist samal viisil nagu nad olid seda teoorjuse ajal teinud ega mõtelnudki oma tööjõude vähendama hakata. Kui rahavahekorrad külas said enamvähem üldiseks, algas taludes osa sulaste väljatõrjumine, mille all eriti kannatasid abielus aastasulased, kelle asemele võeti suilised ning hiljem kuu- ja päevatöölised. Kuid sõltuvus mõisast asetas rentniku majandusliku olukorra paranemisele väga kitsad piirid. Iga väiksemgi edusamm talus tõi tavaliselt kaasa renditõstmise. Mõisnikud tõstsid renti pidevalt, nii et see oli Eestis tunduvalt kõrgem kui Vene mittemustamulla ala kubermangudes. Nii maksid Liivimaa kubermangu talupojad tiinu põllumaa eest renti 6 rubla, aga samal ajal maksid talupojad Tuula kubermangus 3.27 rubla, Pihkva kubermangus

1.50 rubla.[1] Järjest kõrgenev rent ja rendilepingu lühiajasus – ainult suurematel taludel tavaliselt 6 aastat – teistel lühem, säilitas talurentnike sõltuvuse mõisnikest ja takistas tõsiselt talumajanduse arenemist. Kaugeltki mitte kõik rentnikud ei suutnud tähtpäevadel õiendada oma kohustusi ja/ nad aeti mõisnike poolt hoolimatult oma taludest välja. Seega laostus raharendile siirdumine hulgaliselt talupoegi ja muutis nad maatuteks. Niisuguses olukorras oli talurentnike vastuolu mõisnikega äärmiselt terav. Rentnikud nõudsid senise rendi alandamist, protestisid rendi tõstmiste vastu, aga põhiliselt muidugi nõudsid maad, sest kõik nende hädad olid tingitud mõisnike maamonopolist. Veelgi suuremaid summasid kui raharendi kaudu said mõisnikud talurahvalt välja pressida maa müümise teel. Mõisnikele üheks talumaade müümise põhjuseks oli viljahindade langus maailmaturul seoses Ameerika astumisega oma viljaga maailmaturule. Talupoegi sundis talude ostmisele rentniku raske olukord, keda mõisnik iga hetk võis talust väljakihutada. Maamüük toimus väga raskeis tingimustes talupoegadele. Mõisnikkude poolt määratud müügihind ületas mitu korda maa tegeliku väärtuse. Ühe tiinu hind ulatus keskmiselt 81 rublani. See oli 3 – 4 korda rohkem kui naabruses asuvais vene ku-

---

1 История латвийской ССР, т. II, ответственный редактор Я. П. Крастынь, Рига 1954, lk. 16; edaspidi = История латвийской ССР.

bermangudes. Näiteks ühkva kubermangus maksis üks tiin 22 rubla.[1]

Maamüügi operatsioonid teostati Liivimaal Liivimaa mõisnike krediitkassa kaudu. Eestimaal oli ka samuti mõisnike krediitkassa, kuid, selle tegevus ei arenenud nii laialdaselt kui Liivimaa omal. Liivimaa mõisnike krediitkassa, võttes talusid pandiks, maksis mõisnikele 50 - 60 protsenti maa väärtusest välja. 1864.aastal suurendas krediitkassa ühe adramaa kohta antavat võlasummat 4000 hõberublalt 6000 hõberublani.[2] Talude ostmüük muutus Lõna-Eestis 60-ndate aastate keskpaiku elavaks. Nii oli Liivimaal müüdud kruntide arv :[3]

1865.aastal - 357 krunti
1866 " - 193 "
1867 " - 527 "
1868 " - 700 "

---

1 История латвийской ССР, ск. 44.

2 "Perno Postimees" nr.5, 1867.

3 Fr.Jung - Stilling, Statistisches Material zur Beleuchtung Livländischer Bauer - Verhältnisse, St.Petersburg 1868, lk.96.

Sellest selgub, et kolme aasta möödudes juba osteti krunte kaks korda rohkem. Aga aastatel 1867 - 1882 müüdi Lõuna-Eestis umbes pool kogu talumaast.[1] Talude ostmisel sammus esirinnas Viljandimaa, kus talumaadest müüdud oli 79,94 %, millele järgnesid Võru - ja Pärnumaa. Kõige vähem oli ostetud maad Tartumaal, kus oli ostetud 52,40 % talumaast.[2] Kuid mis puutus ostuvõla kustutamisse, siis sellega oli esirinnas Pärnumaa, kus oli makstud 94,74 % ostuvõlast. Viljandimaal oli tasutud 91,15 % ja Võrumaal 89,20 %.[3]

Pärnumaal oli aastail 1881 - 1883 ostutalusid 805 maa hulgaga 48060.53 tiinu ja 1021 renditalu maahulgaga 39877,21 tiinu.[4]

Sellest on näha, et Pärnumaal oli ostutalu keskmiseks suuruseks sel ajal 59,70 tiinu, aga renditalul 39.01 tiinu. Seega ostutalud Pärnumaal oli keskmiselt poole suuremad renditaludest. Need arvud näitavad, et talukohtade ostmisele said asuda eelkõige suuremate talude rentnikud, kes kasutasid palgatööjõudu ja tootsid turu jaoks (müügitooteks oli Lõuna-Eestis eeskätt lina, Põhja-Eestis kartul), samuti möldrid, kõrtsmikud ja üksikud mõisa teenistuses rikastunud talupojad. Jälgides talumaade müüki Liivimaal, võime välja tuua järg-

---

1 Majandusliku mõtte ajaloost, lk.121.

2 H.Sepp, Pärnumaa ajalugu, Tartu 1929, lk.51-52; edaspidi = Pärnumaa ajalugu.

3 sealsamas, lk.52

4 sealsamas, lk.55 - 56.

mised arvud.[1]

~~Müüdud talude keskmine suurus~~.

Aastad	Müüdud talude arv	Üldine pindala tiinudes	Müügihind rublades	Müüdud talude keskm. suurus	Ühe tiinu keskm. hind
1862 – 1866	2010	123849	7564930	55,6	61
1867 – 1871	4318	226676	13938894	47,5	61
1872 – 1876	5995	289011	16901963	44,0	58
1877 – 1881	3133	141782	10273812	41,1	72
1882 – 1886	2765	128283	10895566	42,4	85
1887 – 1891	780	35985	3006445	42,3	84
1892 – 1896	1168	52651	4377934	41,3	83
1897 – 1900	917	42816	3453825	42,6	81

Neist arvudest näeme, et Liivimaal talude ostmine on kõrgpunktis 70-ndate aastate algul. Eriti järsult väheneb talude ostmine 80-ndate aastate teisel poolel seoses kriisiga põllumajanduses. Samuti tekitas raskusi maahinna küsimus. Maahind neil aastail oli pidevalt tõusnud, kuid tuleb arvestada ka rubla väärtuse langust. Kui 1839.aastal rubla kursi indeks oli 100, siis

[1] N. Köstner, Teo-orjuse langemine ja maaproletariaadi tekkimine Liivimaal, Tartu 1927, lk. 59; edaspidi = N. Köstner.

oli see : [1]

1845. - 98,46
1850 - 96,17
1855 - 93,44
1860 - 92,65
1865 - 81,65
1870 - 77,29
1875 - 86,12
1880 - 66.37
1884 - 63,16

Vaadeldes ajavahemikku 70-ndate aastate algusest kuni 80-ndate aastate keskele, peame märkima, et maa müügihind tõusis sel ajal umbes 25 % võrra, aga rubla kurss langes umber 20 % võrra. Seega maahinna suhteline tõus neil aastail ei olnud eriti suur. Võime öelda, et umbes 5 protsenti tõusis tegelikult maahind sel ajavahemikul.

Talude ostmine neelas suuri summasid ja koormas talud võlgadega. Teataval määral kergem olukord oli Liivimaal kroonutalupoegadel. Liivimaal oli kroonumõisates 1877.a. rendihind keskmiselt 1.13 rubla ja maa väljaostu hind keskmiselt 35 rubla 21 kop.tiinu kohta.[2] Kroonumõisates oli maarent rohkem kui kuus korda väiksem eramõisate rendist, maahind aga kaks korda väiksem. Kuid kroonumõisates oli suhteliselt vähe ostutalusid. Liivimaal oli 1877.a.kroonumõisates renditalusid 78,60% ja väljaostetud 21,40 %.[3] Ostutalude väike protsent

---

1 Eesti rahva ajalugu, III kd.,Tartu 1935, lk.1556.

2 Fr.v.Jung-Stilling,Ein Beitrag zur Livländischem Agrarstatistik,Riga 1881, lk.19

3 Sealsamas, lk.19.

kroonumõisates on just seletatav rendi suhtelise odavusega, sest talupojal oli kergem ja ka lihtsam aastas mõnikümmend rubla renti maksta kui korraga suurem summa välja maksta. Lõuna-Eesti talupojad olid sajandi lõpuks ostnud mõisnikelt maad 40 miljoni rubla eest.[1] Teatav osa sellest summast oli võlgu. Just selle eesti talupojalt väljapigistatud hingehinna arvel teostasid Balti parunid oma junkurliku suurmajapidamise arendamist. Tegelikult halvas see kogu XIX sajandi teise poole jooksul talumajapidamiste arengut, eeskätt muidugi kehvikute ja keskmikute osas. Suurte summade minek talupoegadelt mõisnike kätte tähendas, et kapital, mida talupojad–väiketootjad oleksid võinud kaubalis-rahalise suhete tingimustes kasutada oma tootmissfääris, voolas mõisnike taskusse, kes seda suurel määral kasutasid ebaökonoomselt, väljaspool tootmissfääri. Kapitalismi arenemine põllumajanduses mööda preisi teed mõistis talupojad aastakümneiks kõige piinavama ekspropriseerimise ja võlaorjuse alla. N.n. preisi teele on aga ühtlasi iseloomustav suurtalupoegade väikese vähemiku eraldumine. Sama võime näha ka Eestis XIX sajandi teisel poolel. Sellal kujunes " küla ettevõtjate - farmerite klass."[2] taluperemehe omaniku ja kapitalistliku rentniku näol, kes kasutasid eelkõige palgatööjõudu, osalt ka maalapiga

---

1 A.Vassar, Agraarsuhetest Eestis XIX sajandi 60-90-ndatel aastatel, Baltimaade Rahvamajanduse ajaloost, Tallinn 1955, lk. 45; edaspidi = A.Vassar.

2 V.I.Lenin, Teosed, 15.kd., Tallinn 1953, lk.120.

varustatud põllutöölisi. Andmed maa rentimise kohta talupoegade hulgas näitavad, et taluperemehed, rentides maad edasi, nõudsid tavaliselt isegi kõrgemat renti kui mõisnikud. Lõuna-Eesti mandri osas oli 1881.aastal 24206 taluperemeest, 32812 rentnikku ja väikekohapidajat, 12407 popsi ehk vabadikku, 71223 talusulast ja -tüdrukut ning 28489 mõisateenijat.[1]

Küla rikastuv ladvik ekspluateeris halastamatult koos saksa mõisnikega maatuid ja külakehvikuid, kasutades tihtilugu kõige rõhuvamaid teo- ja võlaorjuse meetodeid. Talud hakkasid üksikutele peremeestele suuri sissetulekuid andma. 1878.aastal hinnati Holstres ühe linakasvatusega tegeleva talu kahe aasta puhaskasu 1000 rublale.[2] Sulaste ekspluateerimine muutus neist aastaist alates eriti julmaks. Kui varem mõõdeti aega töö juures taludes tööpäevadega, siis nüüd hakkasid peremehed murisema kui sulane või tüdruk tunnigi "peremehe ajast" ära viitis . Toidu pärast ja muil põhjustel tekkinud tülid lõppesid nüüd sageli käsitsi kokkumine-kuga. Külasse ilmus peremehe poolt liigse töösunniga sandiks tehtud sulase või tüdruku kuju.

Üha enam kasvas selliste taluperemeeste arv, kellele C.R.Jakobsoni väljenduse järgi "põllutöö mitte üks armastatud sõber ei ole, kellest nad rõõmu tunnevad,

---

1 A.Vassar, lk.147

2 J.Kahk, külakodanluse ja maaproletariaadi tekkimisest Eesti külas, Eesti NSV TA toimetised nr.3, Tallinn 1955, lk.381.

vaid üks põlatud ori, kes meile ainult nende rahakotti peab aitama täita, mis nende külma südant üksi veel siin maailmas soojendab."[1]

Üha rohkem laostuvad talurahvahulgad olid ka tööstusproletariaadi kujunemise põhiallikaks. Kapitalismi arenemine põllumajanduses Baltimaadel oli üldiselt mõnevõrra kiirem kui teistes Venemaa mittemustmulla kubermangudes. Võrreldes Sise-Venemaaga olis siin mõningaid erinevusi. Nendest üks olulisemaid oli külakogukondliku hingemaa süsteemi puudumine. Siin oli läbiviidud mõisa- ja talumaa eraldamine põhiliselt juba eelmisel perioodil. Talude kruntiajamine aga teostati üldiselt umbes pool sajandist varem kui Sise-Venemaal. See kiirendas Baltimaadel kapitalismi arenemist põllumajanduses ja talupoegade diferentseerumist. Kõrvuti kapitalistliku süsteemi valitsemisega Eesti põllumajanduses püsis siin palju vanu pärisorjuse jäänuseid. Pärisorjuse arvukad jäänused pidurdasid tootlike jõudude arenemist ja halvendasid üha enam talurahva põhihulkade olukorda. Poolpärisorjusliku maavalduse ja teiste pärisorjuse jäänuste pidurdav mõju avaldus üksikute põllumajandusharude aeglustatud arengu tempos ja küla laostumises ja vaesumises. Kaugeltki mitte kõigil talurentnikel ei olnud võimalik oma talusid päriseks osta. Lõuna-Eestis oli 80-ndate aastate algul veel 9359 renditalu,[2]

---

1 C.R.Jakobson, Eesti hobused, nende mõistlik kasvatamine ja mõistmata rikkumine, Viljandi 1876, lk.3

2 Majandusliku mõtte ajaloost, lk.123.

mille pidajad olid endiselt majanduslikus sõltuvuses mõisast. Alaliselt ähvardas neid renditõstmine. Sajad ja sajad talupojad, kes ei suutnud mõisniku poolt sundmüügile määratud kohti osta, pidid üldse oma elupaikadest lahkuma, muutusid vabadikeks, põllutöölisteks või otsisid tööd linnas vabrikutes. Nii oli ka Pööraveres Pärnumaal, kus mõisnik teatas "talurentnikele, et nende senised rendikohad saavad ära müüdud ja anti igaühele nende kohtade ostuhinnad teada. Ostuhinnad on aga siinse maa järele paraku nii kõrged, et vähe küll neid rentnikka leidub, kes ise oma kohtasi ostma saavad." [1]

Mõisnikul oli õigus vaatamata remdikontrahis määratud rendiaja pikkusele kohta ära müüa.[2] Müümine lõpetas rendikontrahi. Mõisates – väljaarvatud Lääne-Eesti koos saartega – levis nüüd n.n.moonameeste palkamine. Moonameesteks olid tavaliselt põllutöölised, enamasti perekonnaga inimesed, keda talupojad ei tahtnud palgata, eelistades vallalisi sulaseid ja tüdrukuid. Moonamees sai tasu natuuras ja tükikese maad. Milline õiguslik olukord oli moonamehel või põllutöölisel, selle näitena võib tuua paar punkti Uulu mõisa (Pärnumaal) põllutöölise lepingust.

Moonamehe "Naine ja ka lapsed on alati kohustatud hariliku tasu eest päevatöösse ilmuma, kui mõis seda nõuab, niisama lehmalüpsmisele, mida 10 kopikalise

1 "Sakala" nr.34,1897,

2 A.Saal, Päris ja prii, II kd., Rakvere 1893, lk.123

tasu eest päevas lahkelt ja korralikult ära toimetama peab." [1]

Sellest on näha, et moonamehe perekond oli alati äärmiselt madala tasu eest mõisniku käsutuses.

Ilma ülesütlemata võis mõisnik igat moonameest igal ajal lahti lasta ja kolme päeva jooksul korterist välja tõsta. Paragrahv 5, järgi, mis nägi ette, et

„ a) kui tema, ta naene ehk lapsed sõimu sõna mõisaherra ehk valitseja vastu tarvitavad ehk nende poolt säetud ülemate vastu eksivad.

b) Kui tema, ta naene ehk lapsed sõnakuulmatuses ehk vastuhakkamises herraste ehk nende poolt seatud ülemate vastu eksivad.

d) Kui teda varguses ehk mõisavara raiskamises süüdistatakse ehk teisi selleks ahvatleb.

e) Kui majapidamise hoonetes ehk õues tule ja tikkudega ettevaatamata ümber käib ja tubaku suitsetamise kordamises nendes kohtades süüdistakse,

h) Töö pahatahtliselt tegemata jätmises, purjutamise riiu ehk kiskumise läbi rahurikkumise pärast ja temale antud noomituse järele ennast ei paranda.

i) Kui põllusulane veoloomadega ja riistadega halastuseta ümber käib ehk neid rikub, mil puhul tema ka ühtlasi tehtud kahju eest vastab." [2]

---

1 Eesti Kultuura, III kd., Tartu 1913, lk.117; edaspidi = Eestu Kultuura.

2 Eesti Kultuura, lk.117.

Sellest lepingust on näha, et moonameestel selles mõisas põhi jalgade all puudus. Paragrahv 5. on nii laialdase ulatusega, et mõis igal ajal põhjust võib leida ebameeldivat sulast "kolme päeva jooksul peavarjuta ja teenistuseta jätta." See leping oli trükitud ja mõisa nimi peale kirjutatud. Sellest võib järeldada, et see leping enam kui ühes mõisas tarvitamisel oli.[1]

Siirdused raharendile ja müües talusid hoolitsesid mõisnikud selle eest, et kindlustada igasuguste võtetega mõisate varustamist odavate töökätega. Peale teorendile jäetud talukohtade, nn. kandikohtade, hakati kasutama pooleterasüsteemi, sest pooleteraperekond tegi kolme palgasulase töö.

Veel laiemalt kasutati mõisates inventari mitte omavate poolproletaarlaste teotööd. Mõisnikud eraldasid maade kruntimisel ja talude müümisel küla karja- ja võsamaadest osa, kuhu asutasid nn. teoorjusekohad. Nendele kohtadele asusid kehvimad talupojad, kel polnud mainimisväärselt loomi ega inventari, mõisale aga tegid nad viletsa maalapikese eest teopäevi (eriti heina-, viljalõikuse, kartulivõtmise ja rehepeksu ajal). Kõigi niisuguste võtetega allutas junkruks muutuv mõisnik oma

---

1 Eesti Kultuura, lk. 116.

julmale rõhumisele kehvikud ja maatöölised, muutes nad põllulapikesega palgatöölisteks. Nii mõisa kui talu palgatöölisel oli selge, et tema viletsuse põhjuseks oli maapuudus. Kibedad kogemused näitasid, et tal polnud mingit lootust saada " seaduslikul " teel maaomanikuks s.o. osta maad mõisniku poolt dikteeritud äärmiselt kõrge hinna eest. Sajandi lõpuks (1897) oli Lõuna-Eestis talumaast ostetud 83,3% (kõige rohkem Viljandimaal, nimelt üle 97 protsendi, kõige vähem Tartumaal - - 75,5 protsenti).[1]

Sajandi lõpuks (1900) oli ostusummast Lõuna-Eestis tasutud 83,78 %.[2] 23778-st maad ostnud talupojast olid ostusumma täiesti tasunud 13076 ja osaliselt tasunud 10702 taluperemeest.[3] Seega ainult 54,91 % kohaomanikest Liivimaal olid suutnud oma ostuvõlad tasuda sajandi lõpuks. Balti parunite suurmõisad hõlmasid kõige paremad põllumaad ja pea täielikult siinseid metsavarusid. Jätkus pidevalt kapitalistliku suurpõllumajanduse areng. Mõisad asetasid sajandi lõpul suurt rõhku piimakarjanduse arendamisele. Baltimaades kujunes tulutoov, tehniliselt kõrgel tasemel seisev piimatööstus, mis oli täielikult mõisnike valduses. 1898.a.loenduse andmeil

---

1 Majandusliku mõtte ajaloost, lk.127.

2 А.Э. Тобиль, Аграрный строй материковой части лифляндской губернии, Рига 1906, вк.II

3 Sealsamas, lk. 12.

oli mõisates kokku 80242 piimalooma ja 16478 nuumlooma, arvestamata noorkarja.[1] Mõisamajandites oli lehma keskmiseks aastatoodanguks umbes 1500 toopi piima. Kuigi loomade arvult talukarjad kokku ületasid mõisakarju, jäid nad oma toodangult kaugele maha mõisakarjadest. Talulehma keskmiseks aastatoodanguks hinnati 500 - 600 toopi ja ainult paremates karjades 1000 toopi aastas. Rõhutud talupoja puudusid võimalused produktiivse loomakasvatuse arendamiseks. Taludes sai vabast kapitalistlikust arengust põllumajanduses rääkida ainult seal, kus ostuvõlg oli tasutud. Sajandi viimastel aastakümnetel said eesti põllumajanduses tüüpiliseks kapitalistlikule ühiskonnale omased nähtused. Talude pankrotistumine oli alates 80-ndate aastate kriisiajast sagedane nähtus. Kohad läksid üksteise järel vasara alla. Ainult kahe aasta jooksul 1894 - 1896 kuulutati Liivimaal 3926 talu kohtu poolt müügile.[2]

Samuti suurenes talupoegade obligatsioonivõlg Liivimaa mõisnike krediitkassas.

---

1 Eesti NSV ajalugu, toimetanud G.Naan, Tallinn 1957, lk.270 ; edaspidi = Eesti NSV ajalugu.

2 H.Kruus, Linn ja küla Eestis, Tartu 1920, lk.54.

Obligatsioonivõlg Liivimaa krediitkassas.[1]

Aastad	Mõisate võlg rublades	Talude võlg rublades	Panditud talude arv
Aprill 1860	14337 153	945	1
" 1870	21294 334	2711 492	1773
" 1880	16671 308	16406295	11438
" 1890	12974 878	54373 501	16950
" 1900	17059 400	31705 200	19859

Vaadeldes eelnevat tabelit me peame märkima,et aasta-aastalt suurenes talupoegade võlg kuni 90-ndate aastat ni, aga samal ajal mõisnike võlg pidevalt vähenes. Sellest võib järeldada, et mõisnikel õnnestus talurahvalt väljapressida summad, mille arvel oma majapidamist arendada ning võlasõltuvusest väljarabeleda. Veel võime järeldada, et just peamiselt suuremad talud suutsid võlast vabaneda. Võrreldes ajavahemikku aastaist 1890 kuni 1900 näeme, et võlasumma vähenes taludel üle 40 protsendi, aga panditud talude arv suurenes,vastupidi, umbes 20 protsendi võrra.See näitas, et just suuremad palgatööd kasutavad talud, olgugi suurema võlasummaga, suutsid võlast vabaneda.

Sajandi lõpul oli Liivimaa taludest tervelt 90 protsenti krediitkassas panditud.[2]

---

1 N.Köstner, lk.60

2 J.Kärner, Ärkamisaegne Eesti ühiskond, Lehed Tuulde, Tallinn 1958, lk.42.

Nii püsis ka 80-ndatel ja 90-ndatel aastatel vastuolu mõisnike ja talurahva vahel, eeskätt kui vastuolu üheltpoolt ja feodaalkorra igandeid kandva klassi ja teiselt poolt iseseisvale kapitalistlikule arenemisteele läbimurret lõpule viiva klassi vahel. Samal ajal süvenesid kapitalismile omased seesmised vastuolud. Maaproletariaadi arvuline kasv ja selle süvenev ekspluateerimine nii suurmajapidajate-mõisnike kui ka kulakliku külakodanluse poolt kutsus esile maatainimeste protesti ja võitluse. 1880-ndatel aastatel toimus vägivaldseid mõisamaade haaramisi mõisatööliste poolt, samuti sagenesid ja teravnesid konfliktid sulaste ja taluperemeeste vahel. Maaproletariaadi kõige olulisemaks huviks oli saada maad. Kehvikud ja maata talurahvahulgad hakkasid juba 80-ndail aastail nõudma mitte ainult mõisa-, vaid ka kulakute maa jagamist, "õiglast tasu" ja oma väljakannatamatu olukorra parandamist.

1882.a.koostasid Võrumaa maatamehed (peamiselt Karula piirkonnas) kollektiivpalvekirja, kus tuuakse esile antagonism peremeeste ja sulaste vahel. Palvekirjas rõhutati kõigepealt, et " inimesed on sündimise kui ka keisri seaduse poolest kõik ühesugused", ent tegelik olukord on hoopis teistsugune : "Peremehed elavad nagu grahvid suurtes saalides, söövad hääd ja kannavad kallist ning maitsevad hääd elu - aga sulaseid topivad nad 20 tükki ühe ruutsülla pääle nagu koerakutsikaid humni-

kusse elama, sunnivad neid kui tööloomi halva, kõlbmata toiduga surmavalt rängasti tööd tegema ... " Palvekirja lõpul esitatakse nõue, et peremeeste maad hingede päale ühesuurusteks tükkideks ära saaks jaotatud."[1]

Nii eesti maa- kui ka linnakodanlus oli 80-ndail aastail tugevasti kindlustunud, kuigi ta jäi nii majanduslikult kui ka poliitiliselt saksa junkurlikust ja tööstuslikust suurkodanlusest nõrgemaks. Eesti taluperemeestel oli 80-ndail aastail küllaltki raskusi. Suurel osal taludest laskusid võlad, kapitali puudumine ei võimaldanud agrotehnikat parandada, agraarkriisi olukorras tekkis raskusi põllumajandussaaduste turustamisega. Privilegeeritud suurmajapidajad olid sel ajal peamised hulgimüügi toodangu andjad, Eesti talunikud müüsid oma saadusi kas jaekaubana kohalikel linnaturgudel või müüsid neid mõisnikele, jäädes seega viimastest olenevateks. Võistlust turu pärast eesti talumeeste ja saksa aadlikest maapidajate vahel veel ulatuslikumalt ei tekkinud. Kuid eesti jõukam maakondamlus oli tõusnud sellisele majandusliku mõjukuse tasemele, et ta vaatas kadedusega laialdastele mõisamajanditele, millistega oleks ta meelsasti tahtnud saavutada võrdset majanduslikku positsiooni. Lahkhelisid tekkis aadli ja taluperemeeste vahel ka tööjõu küsimustes. Kapitalistliku suurtööstuse kiire arenemise perioodil valgus maalt linna arvukalt maata rahvast, kes loo-

---

1 K.Siilivask, Rahvuslik liikumine Eestis XIX sajandil, "Looming" nr.2, 1957.lk.290.

tis vabrikutesse tööle asudes pääseda kulaku või mõisniku äärmiselt raskest survest. Seepärast ilmnes maal teatavas ulatuses odava tööjõu puudus, keda nii taluperemehed kui ka mõisnikud tahtsid ekspluateerida. Tööjõu hankimisel olid mõisnikud eelisolukorras, sest suured maavaldused võimaldasid neil maata rahvast maalapi kasutada andmisega mõisa tööle meelitada. Sellel pinnal areneski vastuolusid saksa aadli ja eesti maakodanluse vahel. Mõlema ühiseks huviks oli põllutööliste palkade madalal tasemel hoidmine ja proletariaadi klassivõitluse juba eos allasurumine. Seega teravnes XIX sajandi 80-ndail ja 90-ndail aastail eesti maakodanluse vastuolu kehvtalurahva hulkadega ning vastavalt tugevnes koostöö otsimine balti-saksa mõisnikega.

Eelnev aitab meil paremini mõista klassivastuolude arenemist ja ülddemokraatlikku liikumist ning selle põhijõude Eestis 60 - 90-ndail aastail.

Talurahva nõudmised kasvasid välja sellal vahetult maal valitsevate agraarsuhete tegelikust olukorrast. Eesti talupoeg vaatas saksa mõisnikule kui tema põlise maa röövijale, kelle maa tuleks jagada tasuta talupoegadele. Maa küsimuses esitasid talupojad korduvalt avalikult alates 60-ndaist aastaist osalisi nõudmisi : anda tagasi mõisastatud maad, anda tasuta krundi- ja aiamaad, varustada talud vajaliku metsaga ja turbasooga. On iseloomulik, et talurahva nõudmisi agraar-

suhete alal toetasid ja kaitsesid rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatliku suuna tegelased Köler, Jakobson ja teised. Need nõudmised vastasid ühiskonna arengu huvidele, Olles kooskõlas majandusseadusega tootmissuhete tingimatust vastavusest tootlike jõudude iseloomule. Seevastu kodanlik-klerikaalse leeri esindajad leppisid agraarsuhete alal ainult talude ostmise propageerimisega, mis oli kooskõlas nii mõisnike kui ka maakodanluse huvidega. Eesti talurahva nõudmised agraarsuhete alal olid oma objektiivselt sisult revolutsioonilised, kuigi neid subjektiivselt tihtilugu taheti lahendada rahulikul teel. Elu ise näitas, et neid nõudmisi oli võimalik ellu viia ainult revolutsioonilisel teel. Teiselt poolt oli vaja silmas pidada, et mõisnike ja talurahva jätkuva võitluse kõrval algas eesti külas sügava sotsiaalse diferentseerumise tõttu juba võrdlemisi varakult nn.teise sotsiaalse sõja kujunemine küla kehvistu ja jõukate talupoegade vahel.

Eelneva põhjal on meile ka mõistetav, miks mõisnike vastases võitluses talurahva põhijõuks kujunesid põhiliselt maatud ja kehvikud koos keskmikega (viimased olid peamiselt rentnikud). Ostutalunikud olid tavaliselt just jõukamad talupojad, kes agaralt püüdsid kindlustada oma majanduslikke positsioone. Teostatud kodanlikud reformid olid avanud küla rikastuvale ladvikule tee selleks ning kindlustanud maakodanlusele õigusliku olukorra. Ta

oli "valmis rahuldama nende tühiste armuandidega tühisele omanike hulgale."[1]

Kapitalistliku majapidamise arendamise huvid ja kehvtalurahva vastu peetav võitlus viisid eesti tugevnevat maakodanlust paratamatult otsima koostööd balti parunitega, toetuma neile ja tsarismile. Eks olnud lõpuks just nende reaktsioonilise jõudude poolt teostatud agraarseadused võimaldanud eesti maakodanlusel jalule tõusta. Lõpuks võib öelda, et kodanlikud reformid lükkasid revolutsioonilise lahenduse edasi, "avades teatava ventiili, andes kapitalismile teatava kasvuvõimaluse, kuid ta ei suutnud ära hoida möödapääsematut lahendust, mis toimus 1905.aastal, võrratult ulatuslikumal võitlusväljal masside pealetungis tsaari isevalitsusele ja pärisorjapidajaile - mõisnikele."[2]

Põllumajanduses toimus XIX sajandi teisel poolel põhjalik pööre. Kapitalismi arenemine põllumajanduses muutis tööjõu kaubaks ja tootmisvahendid kapitaliks, murdis läbi stagnatsiooni ja rutiini, andis tõuke agrotehnika uuendamisele ja tootlike jõudude arengule, allutas põllumajanduse turule ja konkurentsile, mis omakorda laostas talurahva hulkasid ja rikastas mõisnikke ja kulakuid. Kapitalismi arenemine lõi rahvastiku liikuvuse ning

---

1 V.I.Lenin, Teosed, 6.kd., Tallinn 1952, lk.113.

2 V.I.Lenin, Teosed, 17.kd.,Tallinn 1953, lk.96,

viis talurahva sügavale sotsiaalsele diferentseerumisele. Seoses klassi vastuolude suurenemisega hakkas rahvuslik kodanlus ohtu nägema kehvtalurahva, poolproletariaadi ja proletaarsete hulkade järjest teravnevas võitluses, kui nendes tõketes ja takistustes, mida tema tegevusele andsid balti-sakslased ja tsarism. Sedavõrd, kui eesti kodanlus oma klaasihuvides astus välja päris-orjuse jäänuste vastu ja kapitalistliku ühiskonna arengu eest, oli ta tegevusel arengut edasiviiv tähtsus. Seda eesmärki teenisid ka kodanluse poolt asutatud mitmesugused seltsid ning nende hulgas ka põllumeeste seltsid.

PÕLLUMAJANDUSSELTSIDE ASUTAMINE EESTIS

Eesti põllumeeste seltsid olid põhiliselt talunike organisatsioonideks. Nende liikmeskonda kuulus nii väljakujunenud maakodanlust kui ka keskmisi ja kehvemaid peremehi ning rentnikke. Kui talurahva üldemokraatliku suuna juht C.R.Jakobson eemale tõrjuti niisuguste ülemaaliste kultuur-poliitiliste ürituste vahetust juhtimisest nagu Eesti Kirjameeste Selts ja Eesti Aleksandrikooli peakomitee, siis püüdis ta omas poliitilises võitluses ära kasutada põllumeeste seltside organisatsiooni. See oli edukalt võimalik 70-ndail aastail, millal kodan-

lik demokraatia toetus talurahva keskmistele kihtidele, kelle peamiseks huviks oli alles võitlus mõisnike ja feodaalkorra igandite vastu. Kodanlikel demokraatidel tekkisid aga lahkhelid seltside liikmeskonnas esindatud jõukama maakodanlusega, kelle vastuolud mõisnikega olid nõrgemad ja kes taotles viimastega pigemini kokkulepet, et suunata ühise võitluse teravik aktiviseeruva maaproletariaadi vastu. Põllumeeste seltside asutamise mõtte algatamisel ja arendamisel oli eeskujuks 1865.a. asutatud "Vanemuise" selts ning selle eeskujul asutatud samasihilised seltsid teistes linnades.

Põllumeeste seltside asutamise mõte pärineb Tori valla peremehelt Jaan Tammannilt. Küll esitatakse ka sarnaseid ettepanekuid mujalt. Nii antakse nõu asutada põllumeeste seltse 1866-ndal aastal väljaantud põllutööraamatus " Põllomehhe nõuandja ", anonüümse autori poolt, kes nimetab ennast "sõbraks Järvamaalt". Autor pühendas oma raamatu Eestimaa rüütelkonnale ja dr.Karellile Peterburis. Raamat on välja antud Eestima mõisnikude seltsi kulul ning teenis muidugi nende eesmärke. Põllumeeste seltside asutamise vajalikkusest kirjutab raamatu autor: "siis olleks vägga sovida, et meie põllomehhed ommale ka põllomeeste seltsid ja nende mapävad seaksid, kus mõistlikkumad mehhed teise jure võttes-kokko tulleva omma põllo asjadest läbbi rägivad, ja keik üks teisel teada andvad, mis nemmad ühhest ehk teisest kassuli-

kum on leidnud."[1]

Kuid raamatu autorile on selge, et põllumeeste seltsides kerkivad seoses talurahva raske olukorraga ka nõudmised poliitilise ja majandusliku olukorra parandamiseks. Selle vastu ta soovitab, et, "peaperremees (esimees-L.M.)peab siis küll vistist ka sellle ülle valvama, et muud kõnnelemist, mis põlloasjus ei pudu, mitte ei sa ette võetud."[2]

1867.a.jaanuaris kirjutas üks "Eesti Postimehe" kirjasaatja Virumaalt : "Et neid (põllumeeste seltse - J.J.) tarvis olleks ja et nemmad kui neid kannatliko mõistusega juhhatakse suurt kasso sadaksid."[3]

Kuid nende näidete põhjal meie ei või väita, et põllumeeste seltside asutamise mõte oleks tekkinud kusagil mujal varem kui Pärnumaal.Nende näidete põhjal me võime märkida, et põllumeeste seltside asutamise mõttega tegeldi ka mujal Eesti osades. Jaan Tammanni osa kohta Kruusberg kirjutab: "Juba mitu aastat enne E.Põllumeeste Seltsi asutamist Tartus arendas Tammann seda mõtet Pärnumaal ning pidas asja üle nõu naabritega."[4]

---

1 Põllomehhe nõuandja kuida madest keige suremat kassu võib sada ... — Väljaantud ühhest sõbrast Järvamaalt, Tartu 1866, lk.153.

2 Sealsamas, lk.154.

3 J.Jõesoo, Mart Miti tegevus Tartu Eesti Põllumeeste seltsid, Diplomitöö,(TRÜ),1961, lk.26.Käsikiri TRÜ NSV Liidu ajaloo Kateedris; edaspidi = J.Jõesoo.

4 A.Kruusberg, Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi algpäevilt, Tartu 1926, lk.8; edaspidi = Kruusberg.

Jaan Tammanni nimega puutume rahvusliku liikumise perioodi käsitledes sageli kokku. Jaan Tammann sündis 22.juunil (vana kalendri järgi) 1832.aastal Pärnumaal Tori vallas taluniku pojana, õppis kohalikus valla- ja köstrikoolis. Tammann pidas Sikana talu, asutas raamatukaupluse ja esimesed maarahva kaubapoed oma talus Toris ja Vändras.[1] Tema oli üks selleaja agaramatest avalikkudest tegelastest. Ta oli ka Eesti Aleksandrikooli peakomitee liige. Tema õhutusel ehitati Toris vabal algatusel üks ilusamatest kihelkonna koolimajadest.[2]

1868.a.koostab Tamman esialgse põhikirja,kutsub siis Vändrast Vaalusaare Jüri Pooli, Tori-Seljalt H.Jürvetsaoni ja Tori-Selja kooliõpetaja Andres Saali oma juurde selles asjas nõupidama.[3] Ta teadustas neile, et tal juba mõni aeg südame peal olla Pärnumaa talunikkude majapidamise edendamiseks põllumeeste seltsi asutada ja luges neile enese kokkuseatud põhikirja punktid ette, mis pikemalt läbi arutati ja parandati.[4] Hiljem vaatab põhikirja läbi veel Vändra kurttummade kooli õpetaja Eglon ning teeb keelelisi parandusi.[5] Seejärel saa-

---

1 Eesti biograafilise leksikoni täienduskõide,Tartu 1940, lk.330.

2 A.Jürgenstein, kultuurilist ja poliitilist nipet- - näpet,1929, lk.34.

3 "Kaja" nr.286, 1930.

4 A.Käbin, C.R.Jakobason kui eesti põllumeeste juht,Tallinn 1933, lk.10 ; edasp idi A.Käbin.

5 "Põllumees" nr.24,1930.

deti põhikiri Jannseni kätte. Toimetaja Jannsen kandis oma lehe kaudu põllumeeste seltsi asutamise mõtte laiemate ringkondade ette. Ta saatis ümberkaudsetele tuntud põllumeestele kutsed nõupidamistele tulla. Nõupidamisel töötati Tammanni põhikirja alusel välja seltsi esialgne põhikiri. Jannsen ei avaldanud aga kelle käest ta esialgse põhikirja oli saanud.[1] Väljatöötatud põhikiri saadeti 1868.a.detsembrikuul kinnitamisele Riiga ja läks sealt Peterburisse riigivarade ministri Zeljönõi kätte. Sama aasta juulikuus saadeti põhikiri kinnitamata tagasi.[2] Kinnitamata jätmise põhjuseks oli see, et Jannsen-Tammanni põhikirjas oldi seltsi võimupiiridest üle mindud. Selle põhikirja kavandi järgi oleks pidanud selts arendama vagatsevat hoolekannet talurahva üle. Nii on seltsi otstarbeks ja ülesandeks üles antud : laastekasvatamine, hoolekandmine vaste ja haigete eest, tülide ärahoidmine naabrite vahel ja nende rahulik lõpetamine, noorte inimeste ja teenijate kõlbluse vastase ühenduse ärahoidmine jne.[3]

Riigivarade minister saatis omalt poolt asutajaile allakirjutamiseks ministeeriumis kokkuseatud põhikirja kavandi. Asutajad võtsid soovitatud kavandi vastu. 25.juulil 1869.a.läks see asutajate allkirjadega varus-

---

1 KMKO,K.66., Mart Mitt'i Elu Lugu,Aia luguga ühendatud viisil kirja panema hakatud, lk.85.

2 Kruusberg, lk.8.

3 Kruusberg, lk.27.

tatult Tartust Riia kaudu Peterburisse kinnitamisele. 29.septembril 1869 olid põllumehed esimest korda kokku kutsutud nõu pidama ja läbirääkima, kas eesti põllumeeste hulgas oleksid asjad juba niikaugel, et põllumeeste seltsi võiks asutada.[1]

Põhikirjale ei tahetud mitte veel alla kirjutada. Tarvis oli selgusele jõuda, kas on kokkutulnud valmis etteloetud põhikirja alusel seltsi liikmeteks hakkama. Suurem osa oli nõus. Leidus aga neid, kes kuuldes, et siin midagi maksta tuleb ja seltsi liikmetele mitte juurde ei maksta, tagasi astusid. Järelemõtlemiseks anti kaks nädalat aega. Järgmine koosolek toimus 12.oktoobril 1869. aastal, kus oli üle 60 talupoja koos, kes kirjutasid põhikirjale oma nimed alla. 20.jaanuaril 1870. tuli asutajaile riigivarade ministeeriumist teade, et põhikirjale tuleb veel mõned täiendused teha, nimelt, et seltsi asjaajamine eesti või vene keeles peab sündima ja et iga aasta tuleb seltsi tegevuse üle riigivarade ministeeriumile aruanne saata, mis ka eesti keeles võib olla, kuid venekeelse tõlkega. 22.jaanuaril võeti ka need põhikirja osad vastu. Siis tuli väike vaheaeg. "Eesti Postimehe" numbrite 13,14,15 (1870) kaudu teatati Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi põhikirja kinnitamisest (1.märtsil 1870) ja paluti seltsi asutajaid 17.aprillil

---

1 Kruusberg, lk.10.

"Vanemuise" seltsimajasse kokku tulla.[1]

17.aprillil pühitsesid seltsi asutajad "Vanemuises" keisri sünnipäeva. Seltsi asutajate liikemetena on põhikirjas kirjutatud 96 liiget.[2] Järgmisel päeval peeti koosolek seltsi asjus. Juhatuse valimine jäeti järgmiseks korraks.

Sakslased tahtsid tõmmata seltsi oma mõju alla, sest nad ei võinud sugugi sallida sõltumatuid eesti organisatsioone. Mõisnike poolt seletati, et eesti talupoeg ei suutvat iseseisvalt põllumeeste seltsi juhtimisega toime tulla, selts tulevat ikkagi ökonoomilise sotsieteedi filiaaliks muuta ja seltsi presidendiks tulevat valida mõisnik. Jannsen asus toetama koostööd saksa aadliga, temaga ühel nõul oli rida jõukamaid talupereemehi, mõisavalitsejaid ja muid konservatiivseid tegelasi, Jakobson, Mitt ja nende pooldajad astusid teravalt välja mõisnike kavatsuse vastu võtta Tartu Eesti Põllumeeste Selts oma hoolduse alla. Jakobson ütles selle kohta muu seas: "Oi,oi eesti vennad, kus oleks meie eesti nime au jäänud, kui meie sel viisil terve maailma ees ise tunnistaksime, et meie ilma saksa pääta ennast muuks ei arvaks, kui üheks uimaseks kedervarreks."[3]

---

1 J.Jõesoo, lk.29.

2 Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi Põhjuskiri,Tartu 1876, lk.7-8.

3 Majandusliku mõtte ajaloost,lk.239.

Seltsi juhatuse valimine toimus 4.juulil 1870.a. Koos oli 82 meest. Neile loeti kinnitatud põhikiri ette ja seletati ära. Samal puhul valiti käredate läbirääkimiste järel seltsile juhatus. Teades, kuidas Jannsen igas asjas otsis kokkulepet mõisnikega, soovitas Jakobson valida presidendiks mõni järjekindel talurahva huvide eest võitleja talupoeg. Ta ütles : "Meie, oleme üks põllumeeste selts, meie pea olgu sellepärast ka üks põllumees, meie oleme talupojad, meie pea olgu sellepärast ka üks talupoeg."[1] Kuid seltsi presidendiks sai J.V.Jannsen, kes ajalehe toimetajana ja seltsi asutajana seltsi asutamise kõige aktiivsema tegelasena oli üldiselt tuntud. Tema abiks valiti C.R.Jakobson ja kirjatoimetajaks J.Hurt, s.t.kõik üldse mittepõllumehed.

Kohe pärast juhatuse valimist jätkas Jannsen oma taotlusi viia selts mõisnike hõlma alla. Seltsi liikmete demokraatlik enamus aga ei pooldanud seda. Eeravalt arvustas sakslastega ühinemise plaane C.R.Jakobson rõhutades, et saksa põllumeeste seltsidest ei ole seni eesti talupojad mingit kasu saanud, tulevat aga veel järele vaadata, kas neist talurahvale mitte otse kahju pole olnud.[2]

Kauaaegne seltsi sekretär T.Pekk kirjutas nende küsimuste kohta hiljem, et mõisnikul on"ükspuhas,

---

1 C.R.Jakobson, Valitud teosed, I kd., Tallinn 1959, lk.355.

2 Majandusliku mõtte ajaloost, lk.240.

kuidas asjad seisavad: kui müüdud kohtade ostusummade või rendile antud talude rendimaks ei ole tähtajal tasutud, siis võetakse protsente ; kui seda või teist maksu ülepea ei tule, siis ei küsita, missugused põhjused selle korratuse esile kutsusid: seadus on halastamata ja vallakohus asub valjusega võlgasid sisse nõudma, võlgniku vara maha müües, nagu seadus ette kirjutab."[1]

Vastastikusest koostöötsmisest suur- ja väikemajapidajate vahel ei või sellepärast juttugi olla. Kirjutades mõisnike poolt teostatud agrotehniliste teadmiste levitamisest on Pekile tüüpiline talurahvalik küsimuse asetus ja põllumajanduse arengu preisi tee kriitika. T.Pekk kirjutas : " Meie põllumajanduslikud näitused tõid kasu ainult mõisnikule,kes neil head karja omandas, mis välismaalt toodud, nagu breitenburgi, lida -friisi ja muud tõugu. Väikemajapidaja-talupoeg võis ainult silmitseda neid ilusaid loomi, masinaid ja muid põllutööriistu; milles nende paremus seisis, seda ta ei teadnud ja ei olnud kedagi, kes temale nende tähtsust oleks selgitanud."[2]

Igatahes mõisnike hooldust põllumeeste seltsi üle liikmete demokraatlik enamus ei sallinud ja ühinemisest sakslaste seltsiga ei tulnud midagi välja. J.V.Jannsen tahtis seltsi tegevust piirata,võttes seal arutusele

---

1. Majandusliku mõtte ajaloost, lk.240.

2 Sealsamas, lk.240.

vaid agrotehnilisi küsimusi. "Põllumeeste selts ei ole - mitte poliitika selts, ei pea seda ka seaduse järele mitte olema," [1] oli Jannseni seisukoht. Kuid rida seltsi liikmeid oli teistsugusel arvamisel ja tahtsid kujundada Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi organisatsioonilisekс baasiks, millelt lähtudes juhtida võitlust feodaalkorra igandite vastu. Et kõrvaldada demokraatliku suuna mõju seltsi juhtimises, toimis Jannsen seal ainuvalitsejana ega kutsusnud seltsi juhatust üldse kokku. Sellest olukorrast kirjutas Jakobson 4.märtsil 1871.a. M.Mitile: "Ma ei tea nüüd ühtegi meie Põllumeeste seltsist, sest meie seltsi president ei ole mulle sõnakest kirjutanud. Enne minu ärasõitmist Tartust ta üht ainust korda eestseisust nõupidamiseks kokku ei kutsunud, seda ta ka vist pärast ei ole teinud, sest muidu oleks mulle ometi pidanud kirjutama. Meie seltsil ei ole praegu sel viisil ühtegi eestseisust, vaid üksainukene diktaator, kes teeb, mis tahab. Aasta lõpetusel saan ma selle üle kära tegema; ka on Jannsen viimane aasta president olnud, ehk ma astun seltsi seest välja." [2]

Samas kirjas nõudis Jakobson, et edaspidi seltsi presidendiks mõni talupoeg valitakse, nagu ta algusest peale oli soovitanud. Nii kerkisid Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis juba selle asutamisest peale esile tera-

---

1 Majandusliku mõtte ajaloost, lk.240

2 Sealsamas, lk.241.

vad vastuolud ja arenes pingerikas võitlus Jannseni ja Jakobsoni ning nende pooldajate vahel. See ei olnud kaugeltki mitte kahe samamõttelise rühmituse võitlus juhtiva positsiooni pärast, vaid vastuolud kasvasid välja sügavaist sisulistest lahkuminekutest, mis avaldusid erinevates seisukohavõttudes paljudes esilekerkinud küsimustes.

Tartu Eesti Põllumeeste Selts oli esimene väikepõllupidajate selts Venemaal. 1869.aastal oli Venemaal 38 põllumeeste seltsi, kuid kõik need olid suurpõllumeeste kontrolli all.[1]

Ka Pärnumaa meeste põhikirja ei kinnitatud otsekohe. Tagasisaadetud põhikirja toimetas J.V.Jannsen riigivalitsusele kinnitada.[2] Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsi põhikiri kinnitati 3.septembril 1870.a.

Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsi põhikirjale kirjutasid asutajad alla 21.detsembril 1870.a.[3] Põhikiri kinnitati 30.oktoobril 1871.aastal.[4] Viljandi Põllumeeste Seltsil on asutajatena kirjutatud 88 liiget.[5]

---

1 "Päevaleht" nr.69, 1930.

2 "Eesti Kirjandus" 1916, lk.207

3 Viljandimaa Põllumeeste album 1920-1930, Viljandi 1930, lk.46

4 IO Aastat. Viljandimaa Põllumeeste album.1920-1930, Viljandi 1930, lk.46.

5 Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsi põhjuskiri. Tartu 1872, lk.8.

Vaadeldes eelnevalt käsitletud põllumeeste seltside põhikirju, peame märkima, et nad kõik on sarnase ülesehitusega. Kõigis on 27 paragrahvi. Erinevusi on keeleliselt ja sõnastuse juures ning ka liikmemaksu määra suhtes. Nii näeb Viljandi Põllumeeste seltsi põhikiri ette, et "korralised liikmed peavad seltsi kassase maksma ükskord kui nemad liikmeks saavad vastu võetud kolm rubla ja siis iga kuu kohta kakskümmendviis kopikat, mis igakord kolme kuu eest ette ära tuleb maksta."[1] Seevastu Pärnu ja Tartu seltsis oli sissesastumise maks 2 rubla ja igakuuliselt 20 kopikat. Viljandi Põllumeeste Seltsi juhtisid algusest peale köstrid ja koolmeistrid - H.Wühner, J.Kapp, J.Adamson, J.Jung, mõisarentnik Kuppits. Seltsi liikmete hulgas oli palju rendikohtade pidajaid, kes kaebasid alaliste rendikõrgenduste ja lühiajaliste kontrahtide üle. Koosolekutel toodi ette valusaid asju ja mõuti seltsi poolt sammude astumist - et ebaõiglased koormised, mis põllutööd takistavad riigi valitsuse poolt kõrvaldatakse. Seltsi juhid, kes oma ühiskondliku positsiooni poolest rippuvad olid aadlist juhitavaist maaasutusist, kõhklesid nõutavale taktikale käiku andmast. Seltsi tegelane P.Valdt ütles olukorra kohta: " Poliitilise maiguga asjus püüdis juhatus alati liikmeid vaigistada ja andis

---

1 Viljandimaa Eesti Põllumeeste Seltsi põhjuskiri, Tartu 1872, lk.3.

ikka mõu kannatada jumala ja keisri herra armu kui ka mõisa vanemate lahke talurahva eest hoolitsemise päälle loota." Koosolekud jäid kehvaks, liikmete arv kahanes, nii läks seltsi elu ... vastu silmanähtavale kriisile ilma, et oleks suutnud midagi suuremst algatadagi."[1]

Alles alates 1876.aastast, millal C.R.Jakobson Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsi presidendiks valiti, läks seltsi tegevus uuele tõusule. Samasugused raskused kui Viljandi Põllumeeste Seltsil algul olid, segasid esialgu Pärnu Põllumeeste seltsi tegevust, mille asutamislugu järgnevalt vaatleme.

---

1 IO Aastat. Viljandimaa Põllumeeste Seltsi album 1920-1930., Viljandi 1930, lk.47.

PÄRNU EESTI PÕLLUMEESTE SELTSI TEGEVUS ASUTAMISEST KUNI CARL ROBERT JAKOBSONI SURMANI.

Aktiivne tegevus Pärnu Põllumeeste Seltsi asutamiseks algas juba 1868-ndal aastal, millal Jaan Tammann koostas põhikirja esialgse variandi ja saatis selle Jannseni kätte, et Jannsen selle läbi vaataks. Sel ajal oli kogunenud ka teatav arv asutajaid liikmeid, mille nimestiku Tammann saatis 18.augustil 1868. Jannseni kätte.[1] Samas kirjas palub Tammann kirjutada ka Pärnu Põllumeeste Seltsile põhikiri (statutid) Jannseni poolt parandatud põhikirja järgi ning palub seda teha " nii ruttu kui heal vaite."[2]

Põhikiri saadeti kinnitamisele 1869-ndal aastal. Liikmeks astuda soovijaid oli kogunenud selleks ajaks 144.[3] Kuid nagu Tartu Põllumeeste Seltsile, nii ka Pärnu seltsile saadeti esialgne põhikiri tagasi kinnitamata. J.V.Jannseni kaudu saadeti täiendatud põhikiri uuesti kinnitamisele.[4] Tartu Põllumeeste Seltsi põhikiri kinnitati varem. Pärnu Põllumeeste Seltsi põhikiri kinnitati 3.septembril 1870.aastal. Esimene koos-

---

1 KMKO, F.112, M. 21 : 34, J.Tammann - J.V.Jannsenile 18. VIII 1868.

2 Sealsamas.

3 "Perno Postimees" nr.23, 1869.

4 "Eesti Kirjandus", 1916, lk.207.

olek peeti 7.detsembril 1870.a.Elisabethi kiriku valduses olevas kihelkonna koolimajas. Osavõtjaid oli 105 liiget.[1]

"Perno Postimehes "teatati, et kes tahavad asutaja liikmena oma nimed lasta põhikirja lõpus trükkida, peavad oma nimed enne jõulupühi köster Lorenzoni juures kirja panema.[2]

Pärnu Põllumeeste Seltsi põhikiri on Tartu omale täiesti sarnane. Erinevusi esineb ainult keelelisslt. Seltsi ülesandeks on paragrahv 1 järgi:[3] "Põllomeeste seltsi nõu on Eestlaste seas põlloharimise teadusi lautada ja majapiddamist parrandada."

Juhatus pidi koosnema paragrahv 9.järgi ühekssast liikmest, kes peavad " kui võimalik ... kõik eestlased olema."[4] Asutajate liikmetena on põhikirja järel kirjas 136 liiget.[5]

---

1 "Perno Postimees " nr.50, 1870.

2 Sealsamas.

3 Perno makonna Eesti põllomeeste Seltsi põhjuskiri, Pärnu 1871, lk.3 ; edaspidi = Põhjuskiri.

4 Põhjuskiri, lk.4

5 Sealsamas, lk. 8 - 12.

Asutaja liikmed ~~järgnevad~~ jagunevad valdade järgi:[1]

Valla nimetus	Liikmete arv
Tori	38
Vana-Vändra	32
Uue-Vändra	8
Pärnu linn	20
Käru	1
Viluvere	4
Reiu	1
Sindi	4
Tammiste	6
Audru	3
Tõstamaa	2
Sauga	8
Abja	3
Kilingi	1
Lelle	1
Taali	4

Tabelist näeme, et üle poole liikmeist on Tori ja Vändra mehed. Teised vallad, peale Pärnu linna on esindatud ainult mõne üksiku liikmega. Kuid see on ka loomulik, sest Tori ja Vändra mehed olid asja alustajad.

Seltsi juhatus valiti järgmisel koosolekul 11.jaanuaril 1871. Presidendiks valiti J.Eglon, tema abideks : J.Tammann ja C.Lorenzon. Kirjutajaks valiti A.Habicht ja kassameistriks J.Jürvetson.[2] Samal koosolekul jagati ka liikmeraamatud välja. Seltsi juhatuses olid tugevad positsioonid klerikaalidel. President Eglon oli

1 Põhjuskiri, lk.8-12.
Pärnu Rajoonidevaheline Koduloomuuseum,
2 Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsi protokollid,1870-1888, lk.2; edaspidi=Protokollid.

tugevasti seotud klerikaalsete ringkondadega. Samadest ringkondadest olid juhatuses veel kolm köstrit : C.F.Lorenzon Pärnust, A.Habicht Torist ja A.F.Lorenzon Audrust. Seltsi liikmeiks olid astunud ka kirikuõpetajad : Pärnust õpetaja Bergwitz, Kählbrandt Audrust ja Kristiani Tõstamaalt. Nii olid kiriklikud ringkonnad tugevasti esindatud. Selts tahtis arendada vagatsevat hoolekannet talurahva, eriti sulaste üle. Nii pidas seltsi president Eglon ühes esimestest koosolekutest kõne teemal : " Meie aegse norerahva ello on kogoniste raiskus", kusjuures asus järgmistele seisukohtadele :

1) Et iga perremees ja leivavannem, kui ta keddagit, olgo sullast ehk tüdrukut omma tenistusse võtab, sedda kohhe kauba teggemise jures peab mahha teggema, et kegi temma tenijatest ja leivalastest ilma temma lubbata ja teadmata ei tohhi kussagile välja minna ega ösiti ümber hulkuda ; teeb kegi selle tingimise vasto ja lähhab ilma lubbata välja, on sest mõnne korra mannitsemisse järrele tema tenistusest ja leivast lahti.

2) Et vallavalitsused ja koggokonna kohtud isekeskis ja iggaüks ommas valdas, üht nimmetatud seadust nende kohta teeksid, kes öösti ümber jooksevad ja ka nende kohta peremeeste seast, kes sesugguseid ümberjooksjaid ommas maeas sallivad ja sedda seadust vähhemalt nelli kord aastas koggokonnale ette kulutab.

3) Peavad ka kolid ommast kohhast katsuma selle pahha asja vasto sõddida ja parrandada, mis ial võimalik," 1

---

1 Protokollid, lk. 3 - 4 .

Need olid otse palvevennalikud otsused. Kuid ühtlasi olid need ka üldse esimesed, mis tegi Pärnu Põllumeeste Seltsi peakoosolek.

Kuid mõned vallavanemad hakkasid neid otsuseid praktiliselt ellu viima. Nii Tori vallavanem "Perno Postimehe" järgi, " üks morepärraline aga ... aggar mees " oli teinud vallakohtu kaudu otsuse, et ükski sulane ilma peremehe loata ei tohi kusagile minna ja kui ta läheb salaja hulkuma, "siis saab 20 rapso penikesid kasse oksi pükste alla" ja se perremees kes üht sesuggust hulgust ommas maeas sallib, maksab essimesel korral 3 rubla agga teisel ja kolmadal korral pool rohkem trahvi."[1]

Selle otsuse teravik oli suunatud just peamiselt sulaste vastu.

Seltsi liikmetele, kes selliste otsuste asemel tahtsid valitseva ülekohtu ja mõisnike survevõimu vastu protesti avaldada, soovitas Eglon mõõdukust.[2]

Sama aasta 30.augusti koosolekul rääkis Eglon silmakirjaliku kurbusega oma Pärnu tee peal nähtud pühapäeva rikkumisest, mille all ta mõtles pühapäevast töötegemist.[3]

Ta palus seltsi selle vastu ühel või teisel ⁄

---

1 "Perno Postimees " nr.37, 1871.

2 Protokollid, lk.17

3 Sealsamas, lk.13.

viisil võidelda. Kõneleja toonitas : "ma ütlen: se ainus ülleastuja agga, kes meiega jummala kässo vastu tõrgub, ei sa mitte üksi nuhheldud, vaid keik rahvas, keik makond ja keik riik, sest et liikmed ühhe kehha külges olleme, sellepärast on keiki murre, et selle kõlbmata ellovisi vastu keigest jõust sõddime ja üleüldliku nuhtlust enestest selle läbbi emale hoiame."[1]

Nii näeme, et põllumeeste seltsis püüdis end alul maksma panna pastorlik hoolekanne ja taheti seltsi teha vaimuliku kasvatuse kohaks. Pastorlik hoolekande vaim aga ei püsinud kaua põllumeeste seltsis. Esiplaanile kerkisid majanduslikud ja majanduspoliitilised küsimused. Põllumehe majanduslik olukord oli küllaltki raske ning majanduselu arengut pidurdasid mõjuvad tegurid. Raharendid olid küllaltki kõrged, ebasoodsa ausliku teorendi juurdelisamisega kruviti rendid aga peaaegu ülejõu käivateks.

Sama aasta 30.augustil Eglon rääkis karjapidamisest, soovitas suuri lehmi pidada, kuid märkis, et suured lehmad nõuavad ka rohkem toitu ning selleks on vaja heinamaid ja põlde parandada. Selle vastu rääkisid suurem osa seltsi liikmeid ja ütlesid: "Kellele meie parandame? Rendi aeg on lühhike ja ku häddapärast paran-

---

1 Protokollid, lk.13.

damisega vast järjel olleme, siis on hea jälle sola peale panna ja tuul viib parrandatud põllud, niidud ja karjamaad käest." [1]

Kroonuvaldades olid rendid madalamad, aga seal oli talupidamisele suureks raskuseks veel valitsev lapitalude süsteem. Seisukorda iseloomustab Pärnu Põllumeeste seltsi aruanne riigivarade ministeeriumi põllutöö departemangule 1871-st aastast: [2]

"Krono valdades ei olle parrandamine sellepärast mitte võimalik, et tallo põllud ja heinamaad veel ossast üksikus jaggudes ja mitte ühhes kruntis ehk lankis ei olle, kelle peal aga parrandamine võimalik. Surem ossa valla maid on kül mõedetud, aga sure küllades lappideks jaggatud põllud, on nenda jänud kuidas issa issad alustanud...

Präsident : Mispärast tallunikud jubba endisel aeal ühendatud piirisi ei olle nõudnud ? Et endisel aeal teo-orjuse läbbi ja kassina aea pärast ei teadnud tallunikud mõteldagi, et põllutööd ka kassulikumalt võib tehha, kui senni aeani tehtud on."

Samuti ei olnud kergem teatava osa ostutalunike olukord. Samas aruandes on kirjutatud : "Pärris perremehhed ei või selle pärast mitte omma kohti parrandada, sest et sured kapitalid ja intressid termini-

---

1 Protokollid, lk.12.

2 Sealsamas, lk. 21.

Tartu Ülikooli Raamatukogu
ARHIIVKOGU

tel maksta on, sellepärrast peavad nad omma parrema tundmise ja tahtmise vasto müüd veel omma kohti kurnama ja ei jaksa neid veel parrandada."[1]

Kuid esimesel aastal võeti ka nii mõndagi praktilist ette. Ka esimene niiöleda ühistegelik müügioperatsioon toimetati Pärnu Põllumeeste Seltsis 1871.a. Selle kohta leiame 10.mail peetud koosoleku protokollist : "Seltsi lige A.Maddisson olli nelli naela naeri seemneid ostnud, mis ennamiste kõik seltsi liikmetele oddava hinna eest said välja jaggatud."[2]

Ühel esimestest koosolekutest võeti ka vastu otsuseks seltsile raamatukogu asutada. Raamatute muretsemine jäi M.Jürgensi hooleks. Iga liige, kes võttis raamatuid lugeda, pidi kuus maksma 5 kopikat.[3]

Suvel 1871.a.külastas C.R.Jakobson esmakordselt ka Pärnu Põllumeeste Seltsi, kus ta pidas kaks kõnet - esimese Eesti hobustest ja teise Soome maast ja rahvast.[4]

Jakobson jäi oma sõiduga väga rahule. Nagu ta M.Mitile kirjutab, olnud seal " ... väga mõnus vaim valitsemas, nagu nüüd oma silmaga nägin ... Pärnu

---

1 Protokollid, lk.21.

2 Sealsamas, lk.8.

3 Sealsamas, lk.5.

4 Sealsamas, lk. 9 - 10.

selts on ka jo Tartu seltsist mitmes tükkis ees... ja ehk küll peaaegu muud suuremat ei sünni, kui seda mis Eglonist välja läheb (seal ei ole peaaegu ühtegi koolitatud meest) siiski harjuvad seltsi liikmed sel viisil ise oma asju toimetama."[1]

Järgmiseks 1872.aastaks valiti presidendiks jälle Eglon, kassameistriks sai M.Aspe Pärnust ja kirjutajaks valiti C.F.Lorenzon.[2]

Et Jakobson leidis Pärnus "väga mõnusa vaimu", et seal kiriklaste ja suupõllumeeste mõjuvõim seltsis nii suur ei olnud kui Tartus on ju arusaadav, sest puudus ju seal nii populaarme nende ringkondadega kompromissi otsiv eesti tegelane, kui seda oli J.V.Jannsen Tartus. Eglon ei kaalunud ju seda mis Jannsen. Jakobsoni kuulsus oli aga tol ajal juba küllalt suur, nõnda et ta Pärnu Põllumeeste Seltsi liikmete hulgaski rohkesti pooldajaid võis leida juba 1871.aastal.

Seltsis tegeldi ka kooliküsimustega, Nii otsustati igasse kihelkonda asutada üht kooli, mis kreiskooliga oleks võrdne. Selleks, et kapitali saada koolide jaoks, võeti otsuseks iga talu kohta võtta maksu järgmiselt:[3]

1) Iga talukoha pealt 1/2 protsenti teenistusest. Ehk

---

1 A.Käbin, lk.29.

2 .Protokollid, lk.19.

3 Sealsamas, lk.25 - 26.

2) Iga peremees maksab kolm aastat järjest iga taalri pealt üks rubla, aga kes ei jõua seda kapitali maksta, võib enne protsendid maksta ja hiljem kogu summa kui jõud lubab.

Pärnu Põllumeeste seltsi koosolekul Toris 20.mail 1872.arutati küsimust, kui suured on talu tulud ja kulud. Selgus, et peamine rahaline sissetulekuallikas on lina, kuid linakasvatamine kurnas põlde, pealegi ei löönud rahalised sissetulekud sellest kuidagi ette. – Samal koosolekul leiti küll, et talupidamisest jääb peremehele "iseenese, ja kui tal naene ja lapsed on, nende kasvatamisse ja kolitamisse jauks 119 Rbl.50.kül vähhe!!" [1] – aga ei leitud nõu, kuidas asja parandada.

See aasta (1872) tõi ka.C.R.Jakobsoni Pärnu Põllumeeste seltsile palju lähemale. Ta asus elama Vändrasse. Varsti peale Vändrasse asumist võttis ta osa Pärnu Põllumeeste Seltsi koosolekust 30.augustil 1872, kus ta kõneles "Põllumeeste seltside kassust,agga tähhendas ka ühtlase seda nago põllastades, et meie armsa Eesti rahva silmaring veel vägga lühhikene ja temma sepärrast sedda kasso veel ärra ei tunne, mis põllomeeste seltsid saatvad." [2] Samal koosolekul võeti seltsi liikmeks C.R.Jakobsoni vend Friedrich Jakobson. C.R.Jakob-

---

1 Protokollid, lk.28.

2 Sealsamas, lk.31.

son valiti auliikmeks.

Oma endise koolivenna J.Egloni leidis Jakobson Vändrast eest, kuid ka see oli tummade kooli direktorina, kelle kooli peaasjalikult kiriklikud korjandused ja maakassa toetus ülal pidasid, liiga valitsevate võimumeestega seotud, kui et radikaalse Jakobsoniga käsi-käes käia.[1] Nende vahel sigis peagi üsna vaenulik vahekord. Aasta lõpul ei lasknud J.Eglon end enam presidendiks valida, vabandades töörohkusega.[2] Ka köstrid Lorenzon ja Habicht jäid juhatusest välja. Kirikuõpetajad Bergwitz, Kählbrandt ja Kristiami olid suvel juba seltsist välja astunud.[3] Seltsi presidendiks valiti A.Maddison, kassameistriks J.Jürvetson ja kirjutajaks H.Jürvetson, kuid revidendiks valiti juba C.R.Jakobson. 1872.a.suvel pidi Viljandis toimuma Liivimaa põllutöö- ja käsitööde arendamise seltsi organiseerimisel eesti põllumeeste seltside koosolek, mille ülesandeks oli summeerida kõik põllumajanduse arengut pidurdavad tegurid ning nende alusel saata märgukiri riigimaade ministeeriumile, kes soovis saada ülevaadet siinsetest põlluharimise puudustest.[4] See kokkutulek jäi aga ära, mil-

---

1 A.Jürgenstein, Carl Robert Jakobsoni elu ja töö, Tartu 1925, lk.93.

2 Sealsamas, lk.28.

3 Sealsamas, lk.36.

4 T.Kuusik, C.R.Jakobsoni majanduslik programm ja võitlus selle teostamise eest (1866-1878), Diplomitöö, (~~NTÜ~~ TRÜ), 1958, lk.58. Käsikiri TRÜ NSV Liidu ajaloo Kateedris.

les tuleb süüdistada balti-saksa aadlit, kes kartis Eestis valitsevat olukorda laiema avalikkuse ette tuua.[1] Eesti põllumeeste seltsid pidasid valitsuse informeerimist põllumajanduse põhipuudustega miivõrd tähtsaks, et otsustasid omal algatusel saata märgukirjad.[2] Pärnu põllumeeste selts saatis nähtavasti teistele põllumeeste seltsidele ärakirjad märgukirjast. Märgukiri on ärasaadetud koos aruandega 1872.a.kohta, sest Märt Miti paberites on märgukirjaga koos ka lühendatud aruanne 1872.a.tegevuse kohta Pärnu Põllumeeste Seltsis.[3] Märgukirjas tuuakse esile väljakannatamatud rendiolud. Tuuakse konkreetsete näidetega talude tulud ja kulud. Tuuakse välja, et talu keskmine sissetulek taalrimaa kohta on 50–60 rubla.[4] Kuid samal ajal rent on taalrimaa eest 7 – 17 rublani, mis teeb 14 – 34 % sissetulekust.[5]

Olukorra parandamiseks soovitatakse :

---

1 T.Kuusik,C.R.Jakobsoni majanduslik programm ja võitlus selle teostamise eest (1866–6878),Diplomitöö, (TRÜ), 1958, lk.58.Käsikiri TRÜ NSV Liidu ajaloo Kateedris.

2 Sealsamas, lk.58

3 Sealsamas, lk.58

4 KMKO,F.88 ERM Mitt 66., M.Miti kirjatööd ja kõned, lk.259–266 ; edaspidi M.Mitti kirjatööd.

5 Sealsamas, lk.261.

"1) Et linna-, kiriku,mõisnikude maarent saaks säädusliikult määratud - nõnda kui orjusel oma piir oli ja rendi aeg päriseks säetud. Sellega oleks põllumajandamise ja karjakasvatamise tee lahti. Nüüd on ostmise läbi rendi aeg aastane ja iga rentnik püüab oma kasu pärast kõige suuremat saaki põllust välja kiskuda ja ei hooli põllust midagi.

2) Et kroonu vallade põllud kus seda veel ei ole saaks iga peremehl ühte lanki jagatud. Sest nõõ-ripõllud mis mitmeil peremeestel üksteise kõrval seisavad ei või kasulikult harida ega parandada.

3) Et eeskuju koolid asutatakse, mis põllutööd, karjakasvatamist, piimaga ümberkäimist ja majapidamist õpetavad - Pärnu maakonna Eesti Põllumeeste Selts on sagedaste selle üle nõu pidanud, kuida üht tütarlaste kooli asutada kus piimaga ümberkäimist õpetatakse, aga raha puudus on sundinud seda tulevikule teha jätta".[1]

C.R.Jakobson tõi kohe võitleva iseloomu seltsi tegevusse. 24.jaanuaril 1873.kõneles ta seltsi koosolekul teemal : "Kuida Eesti rahva lugu möödaläinud seitsmesaea aasta sees olnud ja kas neil praegu õigust on või mitte."[2]

Arusaadav, et sarnane pööre seltsi tegevu-

---

1 M.Mitti kirjatööd, lk.264.

2 Protokollid, lk.37.

ses ei meeldinud valitsevatele balti-saksa ringkondadele. Seltsi tegevusele püüti anda lööki. Senini oli selts leidnud ulualust Pärnu kihelkonna koolimajas, kus peeti ka koosolekuid. Kuid juba 22.aprillil 1873 teatas seltsi president A.Maddison peakoosolekule, "et seltsil täna see viimane koosolemine siin maeas on."[1]

Koolimaja kasutamine koosolekute kohana keelati ära. Järgmise koosoleku 24.mail pidas selts aga juba üüritud ruumides ning tegevus kestis takistamatult edasi.[2]

Nii õnnestus C.R.Jakobsonil õige kiiresti tõrjuda Pärnu ~~Pärnu~~ Põllumeeste Seltsist välja kirikiaste hooldamise. Ta tõi hoopis uue tooni seltsi ning kasutas seda baasina poliitilise selgitus- ja agitatsioonitöö tegemiseks. Ta pidas rohkesti hästi läbimõeldud ning rahvast võitlusse innustavad kõnesid. Ta rääkis kaasakiskuvalt eesti ajaloost ja ütles, et inimese "suu jääb vait tema süda tuksub krambis kokku, kui ta üht rahvast mäeb keda väevalla teel orjapõlve sisse maha rusuti ja kelle kaela peal rusuja jalg seal orjapõlve tolmus ilma armuta edasi tallab, ilma et oma ohvrile otsa teeks ekk teda lahti laseks. Vaadake, see on see kõige kurvem pilt, mis maa peal võib olla! ... Ja vaata, Eesti rahvas, see on just sinu pilt, nagu sa teda pool-

---

1 Protokollid, lk.39

2 Sealsamas, lk.40.

tuhat aastat otse maailmale oled avaldanud, ehk küll veel vähe neid sinu enese seas on, kes tema hirmsat suurust ära jõuaks tunda ehk ära mõista."[1]

Pärnu Põllumeeste Seltsi 1873.aasta aruandes Riigivarade ministeeriumile esitatakse jälle mõue põllutöökooli asutada.[2] Muidugi oli ka Pärnu seltsis keskseks põllumajanduslike küsimuste käsitlemine. Jakobson ja teised seltsi liikmed pidasid arvukaid kõnesid agrotehnika küsimustes, arendades miiviisi ulatuslikku põllumajanduslikku propagandat. Põllutöö alal pani C.R.Jakobson pearõhu maaharimise põhjalikumaks muutmiseks. 1874.a. 24.jaanuaril Pärnu Põllumeeste Seltsis juhtis ta tähelepanu sellele, et muutunud majandusliku olukorra tõttu ei ole põllus enam taimtoitainete tasakaalu: "Orjuse ajal põllumehelt nõuti tööd, raha kulus temal vähe ... Nüüd tahtvad aga põllumehed elada nagu muudki haritud inimesed, peale selle peavad maksma veel suured summad igal aastal maade ostuvõlga, mis ainult selle tõttu võimalik, et põllumees suurema osa põllusaagist talust välja veab ja ära müüb ... Meie põllud annavad ka välja mis nad võivad ja meie põllumehed kurnavad ... mis nad jõuavad. Aga jo on mitmes kohas kaebdust kuulda, et põllusaagid aastadega väheneda. Auusta-

---

1 Majandusliku mõtte ajaloost, lk.245.

2 A.Käbin, lk.44.

tud kuulajad : See põllumees, kes oma põldu järelemõtlemata kurnab, käib teed, mis vaesusele viib.[1] Jakobson oma kõnes : "Kuidas põllumees rikkaks saab" märgib, et kui "tahab põllumees tõesti rikkaks saada, siis on temal kõige pealt kaks asja tarvis mõistusega täimendada. See on : Oma karja mõnusalt sööta ja oma seemne järge põllu peal osavalt ära seada."[2]

Ta kõneleb " Jutustus Liebigi elust ja tööst" kus ta koosolijaid tutvustas : Liebig (on) nimelt see mees olnud kes need looduse seadused üles leidnud, kelle põhja peal põllumees tuhanded aastad sedasama põldu võib harida, ilma et põld teda nälja sisse jätaks."[3]

Jakobson valiti 16.detsembril 1873.a.seltsi presidendiks. Kassa hoidjaks valiti J.Jürvetson ja kirjatoimetajaks Chr.Erm.[4]

Jakobson oma kõnes 24.jaanuaril 1874. "tuletas esite meelde kui palju seltsil möödaläinud aastal seeläbi kulu on olnud, et linna valitsus seltsi priikorteri kihelkonna koolimajas ära võttis ja selts isi kalli raha eest korterit pidanud üürima ja täielikult ära seadima aga ta näitas et see proovi peale panemine ka seltsile kasuks on olnud, sest selts on kõikidest

---

1 A.Käbin, lk.91.

2 C.R.Jakobson, Kuidas põllumees rikkaks saab, Tartu 1874, lk.3.

3 Majandusliku mõtte ajaloost, lk.245.

4 Protokollid, lk.57.

raskustest võimust saanud ja seisab praegu tugevana jalgade peal kui enne."[1]

Jakobson tõrjus seltsist välja passivse ootamise ja vagatsemise meeleolud, paljastades ja naeruvääristades teravalt feodaal-kirikliku ideoloogia avaldusi.

1874.aastal hädaldas Eglon, et " peksutrahvi veel hädasti tarvis ja ei võida meie-aegset rahvast muidu mite parandada." [2] Nimelt olevat vitsahirmu ka seal tarvis, kus poisid õhtuti ümber hulguvad. Seepeale sai ta otse hävitava vastuse Jakobsonilt. Sügava meelepahaga räägib Jakobson orja ajal tuimaks läinud meestest, „kes "oma kase okstega" kõik noored mehed tahaksivad kodu istuma panna, nõrte tütarlastelt kõik ilmalikud mõtted ja laulud välja ajada ja nende asemel ei tea missugused "pühad" salmid suhu pista ; kes oma "kase oksade" abiga ka pühapääva paneksivad pühitsema ja rahvast kiikede pealt ja jaani tulede juurest karjade kaupa kiriku ja palvemajasse ajaksivad. Need vaesed "kase oksa" mehed ei tea sugugi kui väga nad ise inimese soo ja oma rahva häbiks ja teutuseks maailmas on, kui väga nad inimeste sugu veiste soo alla heidavad, sest haritud rahvaste hulkas ei pekseta elajaid ka enam mitte."[3]

---

1 Protokollid, lk.62.

2 Sealsamas, lk.85.

3 "Sakala lisaleht" nr.2, 1878.

Üldse oli terve selts ilma Eglonita selle poolt, et vitsahirm inimesed veel halvemaks teeb, kui need enne olla, "ja tunnistas ka terve selts, et see vale ja vääriti olla, öö ajal ümberhulkujaid poissa vitsadega parandada tahta, vaid seda võida üksi see läbi sündida, et noorte inimestele tõised teed lahti tehakse, kus nad auusal kombel seltsis rõõmu võivad tunda nagu laulukoorides, rahvapidudel etc."[1]

Eglon omaedasises tegevuses püüdis igati õhutada opositsiooni Jakobsoni vastu seltsis. Kuid see tal ei õnnestunud. Nii läks ta koos Tammanniga 1885. aastal välja seltsi tegevuse otsesele kahjustamisele. Nimelt oli Jakobson seltsile Riiast põllutööriistu tellinud rohkem kui 200 rubla eest (248 rubla 75 kop.). Kassameister Jürvetson maksis juuli kuus 1874. 150 rubla ära ja võlgujäänud summa lubas ta ka pea välja maksta. Kuid seda lubamist aga Jürvetson ei täitnud, olguki et tema käes oli üle 200 rubla seltsi raha. Eestseisusele vastates ütles Jürvetson, et ta seda raha Egloni ja Tammanni nõuandmiste peale Riiga pole saatnud, aga seltsi liigete käes olla põllutööriistad 200 rubla eest võlgu ja miks seda raha välja ei nõuta. Selle peale vastas Jakobson, et Eglon ja Tammann pole pool aastat seltsi koosolekutel olnud ning sellepärast seltsi tegevusest praegu midagi ei

---

1 Protokollid, lk.86.

tea ning iga eestseisuse liikme kohus olevat, kui tal midagi öelda on, seda teha siis, kui selts koos on ja mitte tagaselja. Need põllutööriistad andis president terve seltsi otsuse järele seltsi liikmeile võlgu ja riistade võtjad maksavad 6 % intressi aastas. Pikema läbirääkimise järel nõustus Jürvetson raha järgmisel päeval Riiga ärasaatma.[1]

Et edendada karjakasvatust Pärnu maal võttis seltsi eestseisus 11.oktoobril 1875 otsuseks piimandusekooli asutada ning otsustas järgneva kuulutuse avaldada ajalehtedes:[2]

"Teadaandmine.

Pärnu Eesti Põllummeste Seltsi poolt antakse seega teada, et selle seltsi präsidendi päriskoha omaniku C.R.Jakobsoni herrast ehitatud uus piimatallituse hoone Soome viisi järele tuleval kevadel täitsa sisse saab seatud olema ja seda nime saab kandma: "Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsi Piimatallituse näite-kool."

Et nüüd tuleval suvel sinna kooli tüttarlapsi vastu võetakse, kes piimatallitust Soome viisi järele täitsa välja tahavad õppida, siis antakse Pärnu Põllumeeste Seltsi poolt teada, et kes oma tüttreid ehk muid tüttarlapsi sinna kooli tahavad saata, seda meie seltsi präsidendile Uue-Vändras aegsasti teada annaksid. Tütarlapsed peavad kõige vähemalt 18 aastat vanad olema ja

---

1 Protokollid, lk. 113 - 114.

2 Sealsamas, lk.124.

ja võetakse kolme kuu peale vasta. Maksu ei ole muud kui kuus 10 rubla söögiraha. Kes kõiksugu roogade keetmist tahavad õppida, maksvad kõige aja eest peale selle 6 rubla. Aega mööda saab see piimatallituse näitekool täieliseks põlluharimise näitekooliks täiendatud ja saavad siis ka noored mehed seal igas põllumeeste toimenduses nii hästi teaduse kui tegemise õppetust saama."

Pärnu Põllumeeste Selts propageeris ka uute põlluharimisriistade kasutamisele võtmist. Nii korraldati Vändras 10.augustil 1874.võistlus maaharimises uute sahkade ja raudäkete ning vanade sahkade ja puuäkete vahel kahel võrdsel maatükil. Ning selgus, et kui uued riistad oma töö täitsa saivad teinud olivad vanad riistad oma tööga just pooleli saanud, rääkimata sest, et töö uue riistadega palju paremini oli tehtud."[1] Põllumeeste seltsis arutati ka sarnast tähtsat küsimust nagu on põllutöölistе küsimus. Tartu selts asus seisukohale, et põllutöölistе küsimust aitab lahendada popsikohtade loomine. See seisukoht tehti ka teatvaks Pärnu Seltsile, mis puhul küsimus seal omakorda arutusele tuli.[2]

Pärnumaal kui metsarikkas maakonnas, kus võrdlemisi suured talud, olid eeltingimused popsikohtade loomiseks palju soodsamad kui Tartumaal. Sellepärast võis eeldada, et Pärnu selts üksmeelselt ühineb Tartu seltsi

---

1 Protokollid, lk.86.

2 Sealsamas, lk.126.

seisukohtadega. Igatahes nägi Jakobson seda ette. Kuid kuna tema seisukoht oli risti vastupidine, ei lasknud ta küsimust sel koosolekul arutada pikemalt. Seltsi koosolekul 14.detsembril 1875. võttis ta selle küsimuse üksikasjalisele käsitlemisele. Esiteks ta näitas, et temale põllusulaste töö tuleb aasta kohta 60 rubla võrra kallim kui lastes sama töö teha päilistel. Teiseks need põllusulased, kellel oma saunad, rändavad sageli oma hurtsikutega ühest kohast teise ja langevad vaesusse; oma saunades elavad nad viletsuses otsekui peremeeste pärisorjad.[1]

C.R.Jakobson ei eitanud siiski väiketalude või popsikohtade loomist, kuid ta pidas tarvilikuks, et popsid oleksid siis ka maa omanikud. See küsimus tõi aga esile ägedad vaidlused. Kuigi paljud leidsid, et põllusulased peremeestele kasulikud ei ole, olevat peremehed sunnitud siiski neid pidama, et kibedaks tööajaks talule kindlustada tööjõudu. Olles küsimust käsitlenud seega majanduslikust kui ka sotsiaalsest seisukohast, ei esitanud ta küsimust koosolekul mitte otsekohesel kujul otsustamiseks, kas on põllusulaste pidamine soovitav või mitte, vaid esitas enne küsimuse: "on põllusulaste asutamine se läbi kahjulik tööliste seisusele, et ta selle seisuse ihu ja vaimu poolest vaesuse ja madaluse sisse kisub ja teda iga pidi ika enam nurjatum oleku

1 Protokollid, lk.130 - 131.

sisse lükkab ?" [1]

Terve selts vastas ühest suust selle peale: "ØOn kahjulik!" Nüüd esitas C.R.Jakobson juba teise küsimuse: "Kui lugu nii on ja meie ära oleme tundnud, et põllusulaste seisus meie töölistele, hukatuseks on, tohime siis veel põllusulaseid asutada, kui nad ka meile kasuks peaksid olema ?" [2]

Terve selts vastas jälle : Kui nad ka peremeestele kasulikud peaksid olema, ei tohi! - Nüüd tunnistas president oma rõõmu selle üle, et terve selts, ilma et üks liige oleks teisiti ütelnud, nende küsimuste peale vastanud, mis tõesti meie väike põllumeeste aus olla? [3] Vastupidine otsus oleks põllumeeste seltsile halba varju heitnud. Ise nad võitlesid teorendi vastu, kuid samas oleksid nad ise hakanud soetama oma kohtadele kontrahita teoorje. Popside küsimuse poole pöördus Jakobsom hiljemgi. Nii kirjutas ta "Sakalas" 1882.aastal : "Talupojad on küll orjapõlvest lahti, aga saunameeste orjapõli läheb aeg-ajalt raskemaks. Saunameeste käes on küll kõik alamad põllutükid ja liivakingud, aga nende eest makstakse suurt renti ja tehakse palju päevi peremehele ... On küllalt peremehi kes oma saunameestele liiga ei tee, ... Peremehi on aga ka küllalt, kelle käe all saunamees raskemat kui vana orjaelu elab." [4]

---

1 Protokollid, lk.133.

2 Sealsamas, lk.133.

3 Sealsamas, lk.133.

4 Carl Robert Jakobson, Valitud teosed, II kd., Tallinn 1959, lk.380.

C.R.Jakobson asus põllumajanduse sihtjoomte selgitamisele 10.oktoobril 1876 Pärnus peetud kõnes, kus ta rääkis "mis põhja peale meie veiksed põllumehed oma põllutöö peavad seadma ja kuidas karjad meie põllumeeste rikkus on võitegemise teel." See on juba täiel määral põllumajanduse programmkõne, kus on selgesti välja toodud järgmised põhimõtted: 1) meie maal on põllutöö rahva elu ja põhi, ... 2) põllumajanduses on karjapidamine esmajärgulise tähtsusega ja 3) kuna loomaliha meie maal liiga odav ja lihaloomade pidamine vähetasuv, on piimalehmade pidamine ja kasvatamine see kõige kuldsem põhi."[1]

Veiste ja hobuste tõuaretuse küsimuses töötati Pärnu Põllumeeste Seltsis välja kindlad seisukohad. Mis puutub veiste aretusse siis otsustati : 1) aretada eesti maakarja puhtpaarituse teel, 2) kus selleks hääd materjali pole, tarvitada ristlemist, kasutades angleri tõugu pullisid, 3) asutada pullijaamu ning 4) näitustel karja väljapanekud olgu varustatud andmetega loomade päritolu, toodangu ja söödakulutuste kohta, kusjuures auhinnatud võivad saada ainult eesti maatõugu või angleri- ning angleri segaverelised veised.[2]

25.jaanuaril 1876 kõneles Jakobson Põllumeeste Seltsis : "Eesti hobustest, nende mõistlikust kasva-

---

1 A.Käbin, lk.77.

2 Sealsamas, lk.85.

tamisest ja mõistmata rikkumisest." Täitsa lubamatuks pidas ta eesti hobuse segamist ardemnidega nagu seda tahtis läbi viia A.von Middendorf ka Tori kasvanduses. Neid näiteid põhjendas ta veovõistluste ja auhindamiste tulemustega ning tähelepanekutega puhas- ja ristpaarituste kohta. Kõige selle põhjal soovitas ta eesti hobuseid aretada ainult puhtpaarituse teel.[1]

Seega kujundati Pärnu Põllumeeste Seltsis välja kindel programm tõuaretuseks.

Tunduvalt tõusis ka liikmete arv Pärnu Põllumeeste Seltsis. Nii oli 1876.aasta algul Pärnu Põllumeeste Seltsis ligi kakssada (193) liiget.[2]

Juba oma tegevuse algusest peale pidasid eesti põllumeeste seltsid üksteisega ühendust. Tähtsamatest otsustest teatati ning valitsusasutustele saadetud märgukirjadest saadeti ärakirjad ka teistele seltsidele. Seltside tegevuse laiendamisega loomulikult tekkis suurem tarvidus nende tegevuse ühtlustamiseks. Selle küsimuse arutamiseks Pärnu Põllumeeste seltsi algatusel kutsuti Tartti 25.mail 1876. Viljandisse kokku põllumeeste seltside saadikute koosolek, millest võtsid osa Tartu, Pärnu, Viljandi ja Võru põllumeeste seltside esindajad. Pärnu Põllumeeste Seltsi esindasid C.R.Jakobson ja M.Tampuu. Kokkutulekul arutati läbi esmajoones selt-

---

1 A.Käbin, lk.88.

2 C.R.Jakobson, Edasi. Pärnu Põllumeeste Seltsi viies aastapääv ja mis seal tehtud ja nõuu peetud, Viljandi 1876, lk.25.

side töö orgsnisatsioonilised vormid. Lepiti kokku kõikide seltside tegevuse koordineerimise üle. Nimelt otsustati : " Kõik Eesti Põllumeeste Seltsid valivad ühe seltsi oma eesseltsiks ehk eeskohaks, ja nimelt järelseisvate punktide pärast :

a) Eeskoht tellib kõik seemned ja põllutööriistad, sest mida suurem tellimine on, seda odavamalt võib meid saada.

b) Palub riigi valitsuse poolt üksiku seltsidele abi;

d) Asjad, mis terve Eesti põllumeeste seisuse kohta puutuvad, lähevad enne otsuse tegemist eeskoha kätte, kust nad kõikidele seltsidele läbirääkida saadetakse ning pärast katsub eeskoht neid otsusi ühendada.

e) Eeskoht annab teed ette, kuidas statistiku teadusi ühe plaani järele kogutakse, n.n.e.

f) Eestkohaks sai ühest suust Pärnu Eesti Põllumeeste Selts valitud ja nimelt kolme aasta peale."[1]

Sellega olgi jõutud juba põllumeeste organiseerimiseni ülemaalises ulatuses.

Pärnu Põllumeeste Seltsis majandusküsimuste arutamise kõrval tegeldi ka poliitiliste probleemidega, kuid muidugi poliitilisi küsimusi ei võinud seltsis avalikult käsitleda. Nii kirjutas Jakobson Mart Mitile: "See on tõsi : poliitika mehed meie igas sammus peame

---

1 A.Käbin, lk.40 – 41.

olema, aga seda ei tohi meie kusagil näidata, siis oleme riistad oma vastaliste kätte andnud, kellega nad meid surnuks teevad. Meie peame ikka nii võitlema, et meile keegi ei või ütelda, et meie ökonoomia (põllutöö) piiri seest välja läinud."[1]

Nii kujunes Pärnu Põllumeeste Selts tõesti "poliitika seltsiks", nagu kaebas J.V.Jannsen hädaldades, et "põllumeeste seltsid on mullapinnalt poliitika liivakinkude otsa karanud."[2]

Nii otsustas Pärnu Põllumeeste Selts 1876. aastal laulupeo komiteele saata kirja, milles protesteeriti laulupeo komitee otsuse vastu " mite kõiki eesti paremaid laulusi pidulaulude seka üles võtta. Meie arvasime, et Kunileidi laulud nagu "Mo isamaa on minu arm" "Sind surmani", Mo isamaa nad olid matnud" etc. ... ühe Eesti laulupidu programmis esimesed pidivad olema. Selle vastu peada nad kõik kõrvale jäetud olema ja peaaegu Saksarahva laulud ainult pidulaulude raamatut täitma ... Sellepärast on Pärnu Eesti Põllumeeste Selts oma tänasel aasta-pidul, kellest ligi 200 liiget ja palju võõraid osa võttis, maha teinud, et kui pidukomitee poolt mite Eesti rahva soovimisi tema oma laulude kohta ei täideta, siis Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsi lauljad mite tuleva-aastasest laulupidust osa ei saa võtma."[3]

---

1 C.R.Jakobson ja tema ajastu,koostanud E.Jansen,Tallinn 1957, lk.91.

2 Sealsamas, lk. 92.

3 Protokollid, lk.179-18o.

Seega esitati päris vorimiline boikoti ähvardus küsimuses, mis sugusi ei peaks puutuma põllumeeste seltsi. Ning küllap vist ka Pärnu Põllumeeste Seltsi märgukiri oma jagu selleks kaasa aitas, et teise üldlaulupeo kavasse hoopis rohkem eesti laulusid võeti kui esialgu kavatseti.[1]

1880.a. kanti Pärnus protokolli protest " teotuse ja laimduse vastu, mis saksa ajalehtedes eesti talurahva peale tõstetud. Selts tunnistas, et niisugume rahva ässitamise töö ja Eesti rahva teutamine täitsa kõlvatu ja hukkamõistmise väärt olla."[2]

1877. esines C.R. Jakobson pikema kõnega, kus seltsi vastaste vastu õige teravalt välja astus, kus ta oma kõne järgmiselt lõpetas : "Inimene on seda auusam, mida enam ta auusas vaimus haritud on, ja seesugust haridust püüame meie omale kätte saada. Et meie seda aga suurel mõõdul saaksime, selle eest peame omad silmad lahti hoidma, et vana lõuguti-naiste vaim meie sekka ei tungiks."[3]

J. Tammann esines seltsis 3. juulil 1877. Jakobsoni peale kaebusega, et Jakobson olevat süüdi, et revidendid ei ole kassat revideerinud. Samuti süüdistas ta Jakobsoni veel selles, et eestseisust kordagi ei

---

1 M. Laarmann, 1870–1925. Jooni Pärnu Põllumeeste Seltsi minevikust, Pärnu 1925, lk. 20; edaspidi = M. Laarmann.

2 Protokollid, lk. 230.

3 Sealsamas, lk. 190.

ole kokku kutsutud, Jakobson vastas selle peale, et tema on revidentisid mitmel korral kokku palunud kuid mida nad pole teinud. Teise punkti peale vastab Jakobson, et ta eestseisust mitmel.korral kokku kutsunud ja eestseisus ka koos käinud, mida ka protokolliraamat näitab. "Väga kahju olevat sellepärast, et J.Tammann kolme aasta sees olevat paar korda vaevalt seltsis nähtud."[1]

Järgmisel koosolekul avaldas selts Jakobsonile täielikku usaldust võttes vastu otsuse, „et nad tahavad Tammanni kaebdust ilmaasjata tülitamiseks arvata" ja avaldas presidendile oma täielist usaldust.[2]

1877.aastal oli Pärnu Põllumeeste seltsil käsil esimese eesti näituse korraldamine Pärnus. 22.mail 1877.valiti näitusekomitee järgmises koosseisus:C.R.Jakobson, G.Vinkler, Ch.Erm, Mart Tampuu ja J.Toots.[3]

C.R.Jakobson palus Kõlerilt jooniseid näituse diplomite jaoks ning põhjendas näituse tarvilikkust: "Ja kas te ei usu, et see juba Eesti nimele auu teeb, kui ühes meie linnas suur näitus Eesti Seltsi poolt toime pannakse ... , milles elanikud mitte väga kaua aja eest häbenesid Eesti keelt kõnelda. Ja nüüd oleme

---

1 Protokollid, lk.196 - 198.

2 Sealsamas, lk.200.

3 Sealsamas, lk.190.

juba niikaugel, et suurel näitusel linnas Eesti keel valitseb, diplomid selles keeles välja jagatakse ja ka talupojad nende diplomide väljajagamise üle, mis ka linna kodanikudele ja mõisnikkudele antakse, otsustajad on." [1]

Näitus õnnestus hästi. Väljapanekutega esinesid nii väike- kui ka suurpõllumehed. Näitusel oli välja pandud : 34 hobust, 17 veist. IO lammast, 17 kana, 14 mesipuud ja peale selle käsitööd.[2]

Auhindade mõistjateks olid näituse komitee poolt valitud : President E.von Hahn Pärnust, loomaarst S.Hardwick Torist. A.Doering Keblastest, mõisarentnik J.Juntson Torist, M.Tampuu ja O.Saabas Vana-Vändrast ja M.Mitt Võrumaalt.[3]

Hobuste osas said esimesed auhinnad: mõisarentnik A.Juntson Enges oma neljaaastase Araabia eesti tõugu täku eest ministeeriumi suure hõbe auraha.

Mõisarentnik J.Juntson Torist oma 5-aastase eesti mära eest ministeeriumi väikse hõbe auraha.[4]

Sarvloomade osas said esimesed auhinnad: Hans Diesfeld Vana-Vändrast oma 2-aastase 67 1/2 leisikat raske Ida-Friisi pulli eest ministeeriumi väikse hõbe auraha. C.R.Jakobson oma eesti tõugu lehma eest,

---

1 A.Käbin, lk.37.

2 KMKO, K.M.32 : 1, l.6.

3 Sealsamas, l.15.

4 Sealsamas, l. 20-21.

kes viimase 8 kuu sees 2019 toopi piima annud – üks saksakeele põllutöö raamatukogu.[1]

Näitus andis seltsile isegi tulu paarkümmend rubla.[2]

4.oktoobril, s.o.peale näitust, kirjutas C.R.Jakobson jälle prof.Kölerile : "Näitus on korda läinud. Muiduti said ka parunid oma ministeeriumi diplomid Eesti keeles ... Kas see ei ole edusamm meie rahvuslistele huvidele. Seni olid ainult mõisnikudel poliitilised õigused ja Saksa keel oli meie asjaajamise keel. Nüüd jagab ka ministeerium parunitele Eesti seltsi kaudu audiplopme, mis Eesti keeles välja antud.See on küll kõigest väike sammedasi, aga ta jääb tähtjaks."[3]

Tähtsat osa etendas Pärnu Põllumeeste Selts ka teetegemise naturaalkohustuse vastu võitluses.Põhjused, miks põllumehed selle vastu nii kangekaelselt võitlesid, olid kolmesugused. Naturaalkohustuse koormis oli küllalt raske kanda. Kuna sillutükid olid talust sageli kümned kilomeetrid kaugel, röövis teetegemine määratult aega ja tööjõudu ning harilikult ikka kõige kibedamal tööajal. See oli puhtmajanduslik põhjus. Teetegemise naturaalkohustuse juures ei olnud mingisugust kindlat piiri,mida võidi nõuda, mida mitte.

---

1 KMKO, K.M 32 : 1, 1.22

2 Protokollid, lk.203.

3 A.Käbin, lk.37.

Karistused olid sellepärast harilikud nähtused. Põllumees oli selle poolest täiesti Sillakohtu meelevalla all ja igasuguse seadusliku kaitseta. See oli asja õiguslik külg. Põllumees nägi naturaalkohustuse kandmises veel teoorjuse edasikestmist, seda enam, et mõisad seda kohustust ei kandnud.[1] Need põhjused olid küllalt kaaluvad, et hoida eesti põllumeest leppimatus vastuolus teetegemise naturaalkohustusega.

Pärnu Põllumeeste Selts pani juba 1880.aastal ette, et 1) maanteede tegemine saaks raha peale määratud, 2) Mõisad peavad samuti kaasa aitama teedeparandusele 3) Teede ülevaatamine võetakse sillakohtu käest ja antakse tatava komisjoni kätte.[2] Hiljem võeti veel kategoorilisem seisukoht, et "teede parandamine üleüldiseks riigimaksuks saaks, aga mitte talu orjuseks olema."[3] Ka järelvalve komisjoni koosseis oli ette nähtud: "See komission piaks kihilkonna konventi ja kreisikonventi saadikude liikmedest valitud saama."[4]

C.R.Jakobson astus samuti "Sakalas" teetegemise orjuse vastu. Kui Riia saksa lehes üks " tark " saksa mees F.v.G.nõu annab kõik Pärnumaa talupojad kokku ajada, et Pärnu - Volmari halba maanteed kiviteeks ümber teha, jõest ja põldudelt selle tarvis kive korja-

---

1 A.Käbin, lk.59.

2 Protokollid, lk.229.

3 Sealsamas, lk.253.

4 Sealsamas, lk.253.

ta, kirjutab Jakobson : "Oi vennikene, herra F.v.G. teil on tõesti mõu hea kui teie egiptuse varaonide käest ka paar sada tuhat juudalist lidi oleksite toonud! Kas teie ka selle üle järele olete mõtelnud, mis see tähendab, et talusulased kes enne kiviteed näinudki ei ole, korraga tervest Pärnu maakonnast kokku peavad tulema ja kiviteed tegema ? Olete ka nende peremeeste käest järele pärinud, kes tee ääres elavad ja kelle põldusid teie luba annate tallata, mis nad selle juures ütlevad, korraga kivimoppijate karja oma põldudel näevad? Kas usute, et linu veel Pärnu vedada on, kui inimesed suvel nädalate kaupa teed teevad."[1]

1880.aastal valiti presidendiks nagu paljudel eelnevatel aastatel jälle C.R.Jakobson. Kassameistriks valiti J.Tammann ja kirjutajaks J.Lipp.[2]

1880.a.võeti Eglonilt Pärnu Põllumeeste Seltsis õigus ilma tsenseerimata kõnesid pidada. Lugu sai alguse sellest, et Eglon 2.märtsil 1880.seltsis pidas kõnet teemal : "Rooma rahva vaimuharimisest enne kristust",kus ta teravalt ründas Rooma riigi kultuuri enne kristust, hukka mõistes isegi sarnaseid asjad nagu teater ja naiste osavõtmine meeste koosolekutest ning igati ülistas kiriku tegevust peale kristuse sündimist. Selle peale sai ta kohe terava vastulöögi C.R.Jakobsoni

---

1 A.Jürgenstein, Carl Robert Jakobsoni elu ja töö, Tartu 1925, lk.89.

2 Protokollid, lk.230 - 231.

käest, kes näitas, et peale kristuse sündimist veel palju enam hukkamõistmise väärilist tehti, kus juures ta ketserite kohtuid ja orjade piinamisi meie maal meelde tuletas.[1]

Ning eestseisuse istungil 25.mail 1880. võeti vastu järgmine otsus: "Et J.Eglon Vändras 2.märtsil ühe kõne pidanud, mis mitte sugugi põllumeeste seltsi ei sünni ja kõiki seltsi liikmeid väga pahandanud on, võttis eestseisus ühest suust otsuseks, et Eglon käest õigus ära on võetud edaspidi ilma senseerimata kõnet pidada."[2] See otsus aga tähendas Egloni tegevusele seltsis vormilist lõppu.

Oluliseks eesti põllumeeste ühiseks seltside ürituseks sai osavõtt Balti kubermangude põllumajanduslikust kongressist 1881.aastal. Eeltööd kongressiks algasid juba 1880.aastal. Pärnu ja Viljandi Põllumeeste Seltside nimel saatis C.R.Jakobson Liivimaa kubernerile von Güldenbandile 20.oktoobril kongressi asjades kirja[3]. Kirjas mõuti, et kongress otsustaks Põhja-Liivimaa eesti maakondade eraldamise küsimuse läti maakondadest ning nende liitmise I jaoskonna kubermangude juurde, kuhu kuulus ka Eestimaa.[4] Seega selle all mõeldi just ees-

---

1 Protokollid, lk.238.

2 Sealsamas, lk.239.

3 Pärnu rajoonide vaheline koduloo muuseum, Pärnu Põllumeeste Seltsi kirjavahetus tsaari ajal, kiri Liivimaa kubernerile 20.oktoobril 1880.; edaspidi = Seltsi kirjavahetus.

4 Sealsamas.

ti rahvuse ühendamist ühise administratiivse jaotuse alla. Selleks toodi järgmised põhjendused :

1) Põhja-Liivimaa ühes Saaremaaga on niihästi kliima kui muude asjaajamiste poolest Tallinnamaaga ja I jaoskonna all seisva kubermangudega oopis enam ühesarnane.

2) ... Baltia raudtee ja laevasõidu läbi Peipsi peal on Põhja-Liivimaal Tallinna maaga, Peterburi ja Pihkvaga sagedat läbikäimist, kuna ta Lõuna-Liivimaaga ja II jaoskonna all seisva kubermangudega peaaegu sugugi asjaajamistes ja kaubitsemistes kokku ei puutu.

3) Põhja-Liivi ja Saaremaa, kus mõlemi pool üksnes eestlased elavad, on ka keelde poolest Tallinnamaaga üks.

4) Et veel mõni heagi aasta enne ära lähäb, kuni veiksed põllumehed Tallinnamaal põllumeeste seltsi võivad asutada, siis on Liivimaa Eesti Põllumeeste Seltside kohus seäle poolest ka Tallinnamaa püüdmiste eest ette astuda."[1]

Samuti nõuti Tori hobusekasvanduses valitseva olukorra parandamist pannes ette läbirääkimiseks alljärgneva : " Et Tori hobustevabrik oma esimese algulise otstarbe juure mitte ei ole jäänud, nimelt oma maa suuremaid hobuseid sigitada ja parandada, siis on vaja sel-

---

1 Seltsi kirjavahetus, Kiri Liivimaa kubernerile 20. oktoobril 1880.a.

le hobuste vabriku valitsust kohaliku Põllumeeste Seltside kätte anda."[1]

Samuti nõuti Pärnumaal veeloodija ametisse panemist, põhjendades seda sellega, " et Pärnu maakond rikas soodest, rabadest ja jõgidest on, mille kuivaks laskmine ja tarvituv veepaisutustes ja kunstlikult miisutatud heinamaade tegemine elaja kasvatamist selles maakonnas kõige parema järje sisse võiks tõsta, siis on selle maakonna tarvis veeloodija tööse panna, kes veikse põllumeestele ilma hinnata plaane valmistab ja põllumehi kuntslikult niisutatud heinamaid juhatab tegema."[2]

Põllumajanduslik kongress Riias + 9 veebruarist 17. veebruarini 1881. oli üks neid regionaalseid nõupidamisi, mis korraldati tolleaegse Vene riigimaade ministri ülesandel kubermangude rühmade viisi. Riia kongressil olid esindatud peale kolme Läänemere kubermangu ka Vitebski, Vilno, Kovno ja Grodno kubermangud. Kongressi koosseisu (57 liiget ja 70 külalist) kuulus esindajaid kohalikult aadlilt, kesk- ja kohalikelt valitsusasutustelt, põllumeeste seltsidelt ning põllumajanduslikke eksperte.[3]

Seega oli kongress üsna sobivaks foorumiks, millel eesti põllumeeste seltside esindajad võisid puu-

---

1 Seltsi kirjavahetus, Kiri Liivimaa kubernerile 20. oktoobril 1880.a.

2 Sealsamas.

3 H.Kruus, Eesti ajaloost XIX sajandi teisel poolel, Tallinn 1957, lk.200 ; Edaspidi = Eesti ajaloost.

dutada põnevamaid pahesid eesti väikepõllumehe majanduslikus elus, kuigi siin olulisema ala valitseva agraarõigusliku struktuuri puudutamine oli ministeeriumi poolt määratud programmiga raskendatud. Kongressist võttis osa 5 eesti põllumeeste seltside saadikut, nende hulgas ka Pärnu esindajana J.Toots. Eesti saadikute esinemine kongressil polnud üldiselt küll just silmapaistvalt elav ja hoogus, kuid siiski saavutasid nad rohke efekti oma opositsiooniliste seisukohtadega, mis tekitasid teravat pahameelt Liivimaa aadli juhtivais ringkondades. Enne kongressi lõppu esitasid eesti seltside saadikud kohalviibivale Liivimaa kubernerile kirjaliku ettepaneku - likvideerida Liivimaal talupoegadele pealesurutud seadusvastane teoorjus. See mõjus kongressile kui torge herilase pessa ja esimeses ägeduses ruttasid parunid teoorjuse olemasolu Liivimaal kategooriliselt eitama. Kui aga C.R.Jakobson ja M.Mitt esitasid asitõenditema 30-40, enamikus kohalike kohtute poolt kinnitatud teoorjuse lepingut, siis hakkasid kimbatusse sattunud parunid, seletama, et esitatud küsimus ei kuuluvat kongressi kompetentsi.[1] Kongress keelduski selle küsimuse arutamisest. Kuid oluline oli, et sellele väärnähtusele mõjuka kogu ees oli tähelepanu juhitud. Ja pealegi haaras sellest kinni ka Liivimaa kuberner , kes soovis selle kohta eesti saadikuilt saa-

---

1 Majandusliku mõtte ajaloost, lk.249.

da konkreetseid andmeid. Kuivõrd valusalt olid eesti põllumeeste seltside saadikud Riia kongressil riivanud balti-parunite huve ja eneseteadvust, nähtub selgesti sellest tagakiusamiskampaaniast, mis toimus pärast kongressi ja oli suunatud eesti põllumeeste seltside vastu. Erilist aktiivsust ilmutas seejuures Liivimaa rüütelkond. Maamõunikkude kolleegium esitas valitsusvõimudele kaebusi, et temani olevat ulatanud teateid, et eesti seltsides tehatavat lubamatut poliitilist kihutustööd ja astutavat põhikirja piiridest üle.

1881.aasta suvel organiseeriti eesti seltside saadikute 17 - liikmeline delegatsioon tsaari juurde, millest võttis osa Pärnu Põllumeeste Seltsi esindajana C.R.Jakobson. Tsaarile esitati 9 - punktiline märgukiri. Majanduslikest nõuetest käsitles märgukirja esimene punkt talukohtade pärilikseks ostmist. Selles nõuti, et talude müümine kindlaks määratud hindade alusel mõisnikule kohustuslikuks tehakse. Protest aadli maaga seotud feodaalsete eesõiguste, eriti seadusvastase teoremdi vastu väljendus nõudmises revideerida ostu-müügi- ja rendilepinguid valitsuse poolt ning likvideerida neis esinevad feodaalkorra igandid. "Maa kaubakontrahid mõisniku ja talupoja vahel ei tehta mitte igal korral seaduse järele. Mõne talukoha peale kirjutatakse mõisamaa maksud kohuseks, ehk mõisnik jätab enesele veel mõned omaduse õigused järele, nõnda et siis ühel kohal kaks omanikku on... Sellep.(ärast) peaksivad kõik talumaa kontraktid

Riigivalitsuse poolest läbi saama vaadatud ja kus tarvis õiendatud.[1]

Märgukiri kajastas endas talurahva võitlust mõisnike privilegeeritud maaomandi ja feodaalsete igandite vastu.

Mõisnikud püüdsid igati laimata C.R.Jakobsoni. Kuna tollal, seoses Aleksander II tapmisega, olim teravalt päevakorral narodnikute-terroristide küsimus, siis ruttasid mõisnikud olukorda kasutama selleks, et tsaarivalitsuse silmis eesti rahvusliku liikumise kodanlik-demokraatliku suuna juhte kompromiteerida, kujutades neid terroristide-revolutsionääridena. Sellelgi Pärnu Põllumeeste Seltsi koosolekul 24.jaanuaril 1882.,millest C.R.Jakobson võttis osa viimast korda enne surma, tuli tal väljaastuda Põllumeeste Seltsi kahtlustamise vastu, kuna " mitmelt poolt meie Eesti põllumeeste seltsa kardetavaiks püütakse teha ... Seesuguste vale laimduste vastu olla aga kõige parem vastus auus töö, millega meie põllutöö järge tõsta ja seeläbi meie kodumaa ja terve riigi kasu ja auu ülendada püütakse."[2]

Jakobson astus ka presidendi ametist tagasi vabandades suure töökoormusega. See oli muidugi arusaadav. Jakobson,olles "Sakala" toimetaja, pidi sageli Viljandis viibima. Samuti oli ta tol ajal Viljandi Põllumeeste

---

1 H.Kruus, Eesti ajaloo lugemik III, Tartu 1929, lk.282.

2 Protokollid, lk.266.

Seltsi president. Samuti pidi ta korras hoidma koduse majapidamise. Niisuguse koormuse juures osutus raskeks Pärnu Põllumeeste Seltsi juhtimine isegi sarnasele töömehele kui Carl Robert Jakobson. Presidendiks valiti samal koosolekul J.Toots Pärnust. Kassahoidjaks valiti J.Pool ja kirjatoimetajaks J.Kangur.[1] Sama aasta veebruari kuus C.R.Jakobson haigestus ja suri 7.märtsil 1882. Tema surmaga võime märkida ka Pärnu Põllumeeste Seltsi tegevuses ühe teguderohkema etapi lõppu.

PÄRNU EESTI PÕLLUMEESTE SELTS 1882.AASTAST KUNI TEGEVUSE LÕPETAMISENI.

Seltsi esimesed koosolekud peale Jakobsoni surma muutuvad kaebepäevadeks, mis kadunud võitleja mälestusele pühendatud. Otsustati, et Pärnu Põllumeeste Selts "ikka kadunud Jakubsoni vaimus rahvale silmaringi laiendamiseks tugev saaks olema."[1]

Toodi esile lahkunu kindlat meelt : "Kuida õndsa võitleja tahtmised ta elu päivil kindlad ja murdmata olivad, mõnda hingas õnnis ka surnult puusärkis, parem käsi rusikas, nagu püüaks ta viimase jõuga hüüda: "Ela ja õitse Eestirahvas, käi kõikumata oma vaimus edasi; ole kindel oma kalli isamaale."[2]

Räägiti palju selle üle, kuidas Jakobsoni mälestust jäädvustada: Pärnus mälestussammas püstitada, hauale kabel ehitada ja Kurgja koht võlgadest vabastada. Kuid ilusatest sõnadest ja kenadest kavatsustest kaugemale ei jõutud. Ja juba mõne aasta pärast langeb unustushõlma see kalm, mille ümber 1882. aastal mitmel korral pühalikult nii palju lubadusi oli antud. Ning ka seltsi tegevus hakkas edaspidi arenema otse vastupidi Jakobsoni õpetusele. 1882.aastal arutati seltsis karjakasvatuse ja piimanduse õpperaamatu väljaandmist, mille oli koostanud A.Jürgenstein.

1 Protokollid, lk.273.
2 Sealsamas, lk.273.

Selts otsustas raamatu väljaandmise küsimuse suhtes teiste põllumeeste seltside poole pöörduda, et nemad avaldaks oma arvamust.[1]

Raamatu läbivaatamiseks valiti kolmeliikmeline komitee: J.Toots, Mõttus ja J.Tammann.[2] Tammann arvas paremaks Mõttust, et ta kaugel elada, välja jätta ja soovitas tema asemele valida Eglonit. Aga " selts ei tahtnud selle mehest midagi teada"[3] ning valis Mõttuse asemele ühel häälel seltsi kassapidaja M.Tammpuu.[4]. Tammann oli rutanud liiga Egloni esile mihutamisega, kuna 1882.a.suvel olid veel klerikaalide positsioonid seltsis väga nõrgad.

1882.aasta suvel president Toots kõneldes noorkarja kasvatamisest, märkis, "et meie põllupidajate maasaagid nagu linad ja viimasel ajal ka odradgi, enam nõnda otsitavad ei olla, kui mõne aasta eest tagasi, siis pidada meie põllumehed tingimata oma tuleviku lootust karja kasvatamise ja pidamise külgi siduma."[5]

Seoses senaator Manasseini revisjoniga, otsustas Pärnu Põllumeeste Selts saata palvekirja Pärnu

---

1 Protokollid, lk.274.

2 Sealsamas, lk.274

3 "Perno Postimees" nr.26, 1882.

4 Protokollid, lk.274.

5 Sealsamas, lk.275.

raudtee ehituse asjus. 26.septembril 1882.moodustati viie liikmeline komitee, kes pidi koostama palvekirja. Komiteesse kuulusid : J.Toots, J.Tammann, J.Ostrov, J.Värat ja H.Verner.[1] Nimetatud komitee koostas palvekirja sama aasta 27.septembriks.[2]

1882.aasta lõpul otsustas selts saata palvekirja valitsusele saksa ajalehtede laimamiste vastu.Siis püüdsid veel saksa ajalehed põllumeeste seltse riigivalitsuse ees kardetavaks teha. Nimelt oli Riia saksakeelne ajaleht "Zeitung für Stadt und Land" kirjutanud : "Küsime oma maa mõistlikuma inimeste käest: "kus on meie maa rahutu oleku ja sala ässitamise pesa paegad, kus saavad need tülikihutuse munad munetud ja välja auutud? Terves maas, niihästi Sakste kui eestlaste poolt antakse meile ühel häälel üks ainuke vastus: Need ässituse pesad on otse praegused Eesti rahvuslised seltsid ja nende seltside rahvusline elu! Meie oleme ju mõnda korda enne ja peame nüüdgi jälle nimetama,et meie maa rahvuslised seltsid oma algus-põhjustelt võerdunud ja neis praegu aina segaduse ning mässamisele aetavaid kõnesi peetakse."[3]

1882.aastal moodustati seltsis ehitustoimkond, mille liikmed J.Toots, J.Juntson, J.Tammann, J.Paal, H.Verner, H.Nieländer ja H.Nilolai 20.detsembril vaatasid üle Nikolai Sternbergi platsi koos maja rusudega, mis asus Hospidali tänaval.[4] Pikema läbi-

---

1 Protokollid, lk.284.
2 Sealsamas, lk.284,
3 Sealsamas, lk.288-289.
4 Sealsamas, lk.291.

rääkimise peale otsustati see plats 4000 rubla eest osta seltsile maja ehitamise jaoks. Raha selleks lubasid anda 38 liiget obligatsioonide peale. Kõige rohkem - 5000 rubla lubas anda J.Toots,[1] Raha otsustati ka võõraste käest võtta.[2] Maja otsustati ehitada ühe ruumika saaliga, sissesõitjate öökorteritega ning muude ruumidega.[3] Samuti otsustati osta suurem plats kus oleks võimalik näitusi korraldada.[4] Plats otsustati esialgu linnavalitsuse käest osta, Kuid hiljem loobuti sellest,sest linnavalitsuse tingimused ei olnud vastuvõetavad seltsile. Nimelt otsustas linnavalitsus esialgset kruntraha 3 kopikat ruutsülla pealt iga 20 aasta pärast 50 protsendi võrra tõsta. See tingimus aga seltsile ei meeldinud.[5]

Hiljem leiti teine sobiv plats Karja tänaval, mis kuulus aednik Filinile. Platsi ostutingimised olid järgmised : Pärnu Põllumeeste Selts ostab Filini käest 2400 ruutsülda maad, makstes ruutsülla eest 3 rubla. Seega kogusummas 7200 rubla. Selts mak-

---

1 Protokollid, lk.291
2 Sealsamas, lk.296.
3 Sealsamas, lk.296
4 Sealsamas, lk.302
5 Sealsamas, lk.305.

sab 1000 rubla käsiraha otsekohe sisse, järgmisel sügisel (1883 a.) poole summast, aga teine pool jääb pikema aja peale võlgu 5 % eest. Järgmiseks suveks (1883) jääb plats võlguoleva raha protsentide eest müüja kätte aedviljа alla, millest ta 200 ruutsülda maad seltsi maja ehitusmaterjali kogumise platsiks pidi jätma.[1] Seltsile maja ehitamisega otsustati alata 1884.a.suvel.[2] Kuid tol ajal hakkas seltsi liikmete arv järsult vähenema. Liikmete arvu vähenemise põhjuseks oli see, et selts juba vähem tähelepanu pööras talurahva, eriti kehvemate olukorra parandamisele. Ka agrotehnilised küsimused jäid rohkem kõrvale. Koosolekute päevakorras seisid küsimused, kuidas kaupu soodsamalt muretseda, majaehituse küsimused. See kõik viis liikmete arvu vähenemisele. Selleks, et olukorda parandada, tegi Toots ettepaneku, et uued liikmed võivad põhjusraha, mis oli kaks rubla, maksta ehitusmaterjali andmisega.

21.märtsil 1883.aastal otsustati seltsis oma liikmeile katsuda muretseda odavamalt soola. Selleks moodustati toimkond, kes pidi väljaselgitama, kas linnas mõni kaubamaja ei saaks seltsile soola odavamalt muretseda.[3] Järgmisel päeval toimkond, millesse

---

1 Protokollid, lk.310.

2 Sealsamas, lk.313.

3 Sealsamas, lk.315.

kuulusid J.Toots. J.Tammann ja H.Nieländer, otsustas minna J.Jakke kontorisse kindlaks tegema, kas sealt oleks võimalik odavamalt soola saada kui seltsi liikmed kõik omale tarvisoleva soola sealt ostaks. Jakke kontor nõustus sellega ning lubas seltsi liikmeile anda jämeda soola püta (10 puuda) 20 kopikat odavamalt kui teistele ostjatele ning peenikest soola 30 kopikat odavamalt.[1] Selts tegi otsuseks sellest soola kaubast ajalehtedes kuulutada, nimelt "Sakalas", "Virulases", "Valguses" ja "Pärnu Postimehes".[2]

Kui see soolakauba kuulutus ajalehtedes ilmus, pöördusid teised Pärnu kaupmehed Jakke kontori poole nõudes, et see kaubast tagasi astuks, ähvardades vastasel korral oma soola samasuguse hinnaga ehk veel odavamalt müüa. Jakke kontor pidi teiste survel kaupa muutma. Jakke kontor ja seltsi esimees Toots sõlmisid kokkuleppe, et Põllumeeste Selts kuulutab Pärnu eesti ja saksa ajalehtedes, et ta Jakke kontorist seltsi liikmeile on ostnud 2000 puuda soola hinnaga 60 kopikat puud (soola tavaline hind) kuid selleks, et selts liikmeile odavamalt soola anda, võeti otsuseks trükkida soola tähed. Soola ostmise juures märgitak-

---

1 Protokollid, lk.316.

2 Sealsamas, lk.316.

se soola kogus tähele. Soola ostja maksab esialgu 60 kopikat puuda eest, saab aga sügisel ostetud püta jämeda soola pealt 20 kopikat tagasi ja peensoola eest 30 kopikat tagasi.[1]

Sellest näeme, et Jakkel õnnestus ikkagi teisi kaubamaju minapidi vedada.

3.mail 1883 otsustati seltsis möödunud aastal ostetud platsil varemeis olev maja üles ehitada.[2] Ehitusel tööjuhatajaks nimetati ühe rublase päevapalgaga seltsi liige Juhan Sõrd.[3] 16.mail 1883 toimus pidulik seltsimajale nurgakivipanek.[4] Alustati majaehitusega, kuid paari kuu pärast pidi selts Juhan Sõrdi vallandama kuritarviduste pärast. Nimelt oli Sõrd kasutanud ehituse juures töötavaid mehi muudel töödel, ning neile palka maksmud seltsi kassast. Kahju, mis Sõrd seltsile tegi,arvati olevat 14 rubla 20 kopikat.[5] Selts tegi otsuseks, et Sõrd peab 14 rubla 20 kopikat seltsi kassasse tagasi maksma ning tööjuhataja ameti käest ära andma. Sinna tööjuhatajaks nimetati seltsi liige J.Päts.[6]

---

1 Protokollid, lk.316 - 317.

2 Sealsamas, lk.318.

3 Sealsamas, lk.318

4 Sealsamas, lk.320

5 Sealsamas, lk.323.

6 Sealsamas, lk.325.

Maja valmis sama aasta lõpul ning pühitseti seisse 6.novembril, kus esimees Toots andis aru majaehitusest. Maja oli maksma läinud 7800 rubla, milline raha oli laenatud seltsi liikmete käest 5 % aastas, mis teeb 390 rubla aasta kohta. Kui sellele muud linnamaksud liita, siis majale arvatavad kulud olid aastas 471 rubla.[1] Selleks, et seda summat kokku saada, otsustati "Endla" selts omale üüriliseks võtta kolmeks aastaks 500 rublalise aastamaksuga.[2] Kuid üürilepingus oli tingimus, mille põhjal põllumeeste selts lubas, et kui seltsil peaks uus maja (mida kavatseti ehitada teisele platsile) selle kolme aasta sees valmis saama, siis võtab ta "Endla" seltsi sinna üüriliseks 100 rublalise aastamaksuga.[3]

1883.aastal korraldati Pärnus neljaaastase 2. vaheaja järele põllumajandusnäitus. Näitus korraldati 27, 28. ja 29.augustil Elisabeti kiriku juures asuval laadaplatsil.[4] Mõisnikud seekord jäid näitusest kõrvale. Näitusel oli väljapandud 17 hobust ja 10 sarvlooma ning peale selle käsitöid. Loomade vähese arvu põhjuseks oli teataval määral 1883.aasta suvel Pärnumaal puhkenud loomataud, millepärast ka näitus

---

1 Protokollid, lk.341.

2 Sealsamas, lk.347.

3 Sealsamas, lk.348.

esialgu ära keelati. Hiljem saadi küll luba, kuid alles kaks nädalat enne näituse avamist, nii et ei jõutud enam kuulutada ajalehtedes. Esimesi auhindu said ainult eesti tõugu hobused, et hobusekasvatajat tähelepanu nende peale juhtida.[1] Seega peeti hobuste tõuaretuse juures C.R.Jakobsoni joonest kinni - aretada ainult eesti hobuseid. Aga et ardemmi segaverelisi hobuseid rohkesti näitusele oli toodud, siis pidid auhindajad ka meile teisejärgulisi auhindu välja andma. Kuid koosolekul sama aasta 25.septembril otsustsi auhinnata järgmisel näitusel ainult eesti tõugu hobuseid.[2]

Järgmisel aastal paluti riigivarade ministeeriumist luba iga aasta augusti kuul näitust korraldada.[3] Sealt saadigi vastav luba tingimusel, et näituse päevad oleks ette teatatud kohalikule kubermanguvalitsusele. Sama aasta näituse komitee liikmeiks valiti : J.Toots, P.Kull, J.Juntson, J.Tammpuu, O.Toots, H.Verner, J.Tammann Pärnust, H.Arnemann, J.Toffer, H.Nieländer, H.Võmm ja M.Kull.[4]

1884.aasta näitus peeti Pärnus seltsi oma platsi peal Karja tänavas, millele oli jõutud plank ümber ehitada ning platsile vajalikud hooned näituse läbiviimiseks ehitada. Kogu see ehitus oli maksma

---

1 Protokollid, lk.335.
2 Sealsamas, lk.339.
3 Sealsamas, lk.355.
4 Sealsamas, lk.355.

läinud umbes 1700 rubla.[1] Näitus viidi läbi 4.,5.,ja 6.augustil. Näitusele oli toodud 42 hobust ja 27 sarvlooma. Käsitöid oli peale 200 numbri.[2] Seega väljapanekuid oli juba kaks korda rohkem kui eelmisel näitusel. Hobuste eest said auhindu: Esimese auhinna ministeeriumi suure hõbeauraha sai Jaan Jaakson Torist 3-aastase eesti täku eest. Ministeeriumi väikse hõbeauraha sai Hans Diesfeldt 5-aastase Orlovi mära eest ning ministeeriumi vaskauraha sai Mart Tammpuu Orlovi täku eest.[3] Sellest on näha,et põllumeeste seltsis siiski ei peetud kinni oma möödunud aastasest otsusest, auhinnata ainult eesti tõugu hobuseid. Sarvloomade eest said auhindu : Esimese auhinna ministeeriumi suure hõbeauraha sai Mihkel Thomberg Taalist ida-friisi-breitenburgi pulli eest. Ministeeriumi väikse hõbeauraha sai Tõstamaa mõis angleritõugu mullikate eest.[4] Ka siin on teatav lahkuminek C.R.Jakobsoni seisukohtadest, kuna tema oli soovitanud aretada eesti lehma või siis angleri segaverd või puhast anglerit. Siin aga sai esimese auhinna ida-friisi-breitenburgi segavereline..Näitust külastas umbes 2600 pealtvaatajat. Sissetulek näitusest oli 717 rubla. Kuid väljaminekuid, kui sinna ka arvestada

---

1 Protokollid, lk.369.
2 Sealsamas, lk.361.
3 Sealsamas, lk.362.
4 Sealsamas, lk.363.

plangu ja hoonete ehitamine ning näituse muud kulud, oli umbes 2000 rubla.[1] Seega puudujääk oli 1300 rubla. Tuli ka sellega arvestada, et seltsil oli nüüd järgnevail aastail võimalus palju odavamalt näitusi korraldada. Sama aasta 23.septembri koosolekul tehti otsuseks esialgu uutele liikmeile sisseastumismaks ärajätta, lootes sellega uusi liikmeid seltsi tõmmata. Sisseastumismaks otsustati katseks kuni uue aastani ära jätta.[2] Seda sissetuleku vähenemist loodeti kompenseerida soola kaubaga, et võõraste käest soola püta (10 puuda) pealt 20 kopikat rohkem võtta.[3] See soolaäri ebaõnnestus seltsil peaaegu täiesti. Nimelt otsustas selts muretseda odavamat krimmi soola ning paljud seltsi liikmed andsid oma nimed ülesse soovijatena. Seltsi eestseisus sõlmis ühe kaupmehega kokkuleppe, kes oma raha eest pidi Riiast Pärnu tooma 20000 puuda krimmi soola.[4] Kokkuleppe põhjal pidi soola puud meile, kes seltsi nimel ostavad, 40 kopikat maksma, mille pealt kaupmees pidi seltsile andma 2 kopikat puuda pealt.[5] Kuid ühel ajal seltsi soolaga jõudis Pärnu Bostmöömi kontori soolalaev ning Boströöm müünud soola 20 kopi-

---

1 Protokollid, lk.369.

2 Sealsamas, lk.370.

3 Sealsamas, lk.370.

4 Sealsamas, lk.371.

5 Sealsamas, lk.372.

kat püta pealt odavamalt, see on just niipalju odavamalt kui selts pidi kasu saama.[1] Ka paljud seltsi liikmed, kes olid ma nimed üles andnud, läksid ostsid soola Boströömi käest.[2]

1884.aasta lõpul teatas seltsi esimees Toots, et ta seoses lahkumisega Pärnust peab ka esimehe ametist lahkuma.[3]

Eestseisuse valimisel 24.jaanuaril 1885.a. valiti seltsi esimeheks ülempreester Mihkel Suigussaar,[4] kes omal ajal Riias tsensorina C.R.Jakobsoni mitmel korral oli toetanud seoses balti-aadli rünnakutega "Sakala" vastu. Kassahoidjaks valiti H.Arnemann Pärnust ja kirjatoimetajaks J.Kangur Pärnust.[5] 1884.aasta aruandest selgub, et seltsis on aasta jooksul peetud 12 pikemat kõnet, kuid neist ainult neli põllumajanduslikel teemadel.[6]

Liikmete arv oli 1884-nda aasta lõpul 110.[7] Seltsil oli varandust 1884.aasta lõpul järgmiselt:[8]

---

1 Protokollid, lk.372.

2 Sealsamas, lk.372.

3 Sealsamas, lk.372.

4 Sealsamas, lk.374.

5 Sealsamas, lk.374.

6 Sealsamas, lk.377.

7 Sealsamas, lk.378.

8 Sealsamas, lk.378.

1. Maja linnas kõrvaliste hoonetega	9000 rubla
2. Näituse plats koos hoonetega	10300 rubla
3. Ehitusmaterjali platsi peal	300 rubla
kokku	19600 rubla
Võlga selle varanduse peal	14750 rubla
Seltsi oma varandus	4850 rubla

Laenatud raha eest pidi selts maksma 5 % aastas. Seega varanduse kogu väärtusest oli ainult umbes 25 % seltsi täielik omandus. Ka võlaprotsendid olid seltsi majanduslikke võimalusi arvestades küllaltki suured, moodustades aasta kohta 242 rubla.

Peagi selgus, et uus seltsimaja liiga kitsas on ning koosolekul 10. märtsil 1885. otsustati majale teine korrus peale ehitada.[1] Raha selleks loodeti saada näitemüükide ja vabatahtlike annetuste kaudu. Maja suurendamise plaan saadeti Riiga kubermanguvalitsusele kinnitada.[2] Samuti otsustati näitemüük seltsi platsil 9. ja 10. juunil läbi viia, mille tulud pidid minema maja suurendamise kuludeks.[3] Läbiviidud näitemüük andis sissetulekut 501 rubla 69 kopikat.[4]

Esialgset plaani Riias ei kinnitatud. Seal tehti palju parandusi, nii et ümberehitus tuli maksma ~~rohkem~~ mohkem 2000 rubla kui esialgselt arvestati. Seltsi võla-

1 Protokollid, lk.380.

2 Sealsamas, lk.382.

3 Sealsamas, lk.382.

4 Sealsamas, lk.385.

usaldajad kutsuti 1885,aasta suvel kokku, et neilt maja suurendamise kohta nõusolekut küsida.[1] J.Toots, kui kõige suurema summa andja (5000 rubla),nõudis omale teist obligatsiooni seltsi maja peale. Lühikese läbirääkimise peale lubati Tootsile anda teine obligatsioon sel tingimusel, et Toots oma laenatud raha pikemaks ajaks seltsi kätte jätab.[2] Maja ümberehitus anti ehitusmeister C.Kleini kätte.[3] Kogu ümberehitus läks seltsile maksma 2727 rubla ja 20 kopikat.[4] Sellest makstakse ehitusmeister Kleinile 1500 rubla kui maja valmis on. Puuduva summa (1227 rbl.20 kop.)maksab selts kolme järgmise aasta jooksul ja nimelt : 1886.ja1887.aastal 500 rubla aasta kohta ja 1888.aastal ülejäänud 227 rubla ja 20 kopikat.[5] Maja ümberehitus lõpetati sama aasta septembris ning maja võeti vastu ehitusmeister Kleini käest 29.septembril.[6]

Sama aasta 8.oktoobril sõlmiti "Endla" seltsiga uus üürileping kolmeks aastaks, mille järgi "Endla" pidi maksma esimesel (1886) aastal 550 rubla ja järgmistel aastatel 600 rubla aastas.[7]

1885.aasta aprilli kuus astusid seltsi liik-

---

1 Protokollid, lk.388.

2 Sealsamas, lk.389.

3 Sealsamas, lk.390

4 Sealsamas, lk.392.

5 Sealsamas, lk.392.

6 Sealsamas, lk.398.

7 Sealsamas, lk.399.

meiks 12 vene õigeusu vaimulikku.[1] Need tegid seda nähtavasti M.Suigussaare mõjul.

1885.aastal peeti ka järjekordne näitus seltsi platsil Pärnus. Näitus peeti 31.augustil ja 1.ja 2.septembril.Näitusel oli välja pandud 34 hobust ja 15 sarvlooma, 4 siga ning käsitöid 124 numbrit.[2] Seega väljapanekuid oli tunduvalt vähem kui eelmise aasta näitusel. Ka külastajate arv 1633 inimest oli palju väiksem kui eelmisel aastal.[3] Muidugi ka sellega seoses üldine sissetulek oli väiksem, olles 358 rubla ja 40 kopikat. Sellest summast läksid näituse kulud 182 rubla 73 kopikat maha, nii et puhaskasu oli 175 rubla ja 73 kopikat.[4]

Hobuste eest sai esimese auhinna (ministeeriumi suur hõbeauraha) J.Treublut Tammistest 3-me aastase eesti täku eest. Sarvloomade osas sai esimese auhinna Jaan Annus Audrust 3-me aastase hõllandi pulli eest.[5]

1886.aasta 28.jaanuari koosolekul kassahoidja H.Arnemann tehes aruannet seltsi kassa sisse- ja väljaminekutest märkis, „et selle järele olla ... väljaminek 700 rubla suurem kui sissetulek. 700 rubla olla aga tükk raha; kõneleja andis koosolekule otsustada, "kust see raha pidada võetama?" [6]

---

1 Protokollid, lk.382.
2 Sealsama, lk.393.
3 Sealsamas, lk.393.
4 Sealsamas, 393.
5 Sealsamas, lk.393 - 394.
6 Sealsamas, lk.410 - 411.

Eestseisuse valimisel jäid kõik vanad eestseisuse liikmed oma kohtadele. Seltsi esimehele valiti veel kolmas abi ja mimelt Läänemaa liigete seast Lihula preester Aleksander Värat.[1]

Riigivarade ministeeriumile saadetud aruandest 1885.aasta kohta on näha, et 1885.aastal peeti seltsis 8 pikemat kõnet.[2] Nende hulgas aga mitte ükski ei käsitlenud praktiliselt põllumajandust. Liikmete arv oli seltsis 1885.aasta lõpul 99.[3]

Kogu seltsi 15-aastase tegevuse kestel oli liikmete arv esimest korda alla saja. See näitab, et talurahva huvi seltsi vastu hakkab langema. See on muidugi sellega seoses, et selts ei suuda enam midagi praktilist ette võtta ei agrotehnika parandamise alal ega majanduspoliitika alal. Peaaegu kogu seltsi tegevus oli seotud tol ajal maja ehituse ja kaubandusküsimustega.

Seltsi varanduse koguväärtus oli 1885.aasta lõpul 22800 rubla, kuid võlgu oli selle varanduse peal 17900 rubla. Seega seltsi oma varandus oli 4900 rubla. Seltsi oma varandus oli võrreldes 1884.aastaga suurenenud ainult 50 rubla võrra, aga võlg samal ajal 3150 rubla võrra.

1886.aasta algul nõudis J.Toots uuesti, et talle obligatsioon 5000 rubla peale välja antaks, äh-

---

1 Protokollid, lk.412.
2 Sealsamas, lk.420.
3 Sealsamas, lk.421.

vardades muidu asuda asja seaduse teel seletama.[1] Seltseisus tuli järgmisele otsusele: "J.Toots võib II obligatsiooni Pärnu linnas oleva seltsimaja piale siis saada, kui ta selle oma obligatsiooni kõrva, selle sama (teise) õigusega veel ühe 1500 rublalise obligatsiooni seltsi maja piale lubab välja anda."[2]

Pärnu Põllumeeste Selts pidas järjekordse näituse 2,3.ja 4.augustil Pärnus. Näitusele oli väljapandud 18 hobust, 10 sarvlooma, mõned sulgloomad ja 103 nuhbrit käsitöid.[3] Seega väljapanekuid oli tunduvalt vähem kui eelmisel näitusel. Samuti oli külastajate arv väiksem 1500 inimest.[4]

Hobuste osas sai esimese auhinna Andres Holter Saugast Eesti-Orlovi tõugu 3-aastase täku eest.[5] Seega hobuste osas loobuti juba endisest seisukohast - esimesed auhinnad anda ainult eesti hobustele. Sarvloomade osas sai esimese auhinna ministeeriumi väikse hõbeauraha A.Juntson Engest angleri-breitenburgi tõugu 3,5 - aastase pulli eest.[6]

Tol perioodil põllumajanduslikud küsimused jäid seltsis kõrvalisteks. Seltsil kogu tegevus seisnes peamiselt näitemüükide, rahvapidude korraldamises, selleks et saada raha seltsi asutuste ülalpidamiseks. Seltsi esimees M.Suigussaar ütles, et " need sagedad pidude pidamised teha meie seltsi toimetusele ka veel

---

1 Protokollid, lk.417.
2 Sealsamas, lk.417.
3 Sealsamas, lk.433.
4 Sealsamas, lk.433.
5 Sealsamas, lk.433.
6 Sealsamas, lk.433.

seda kahju, et vähema silmaringiga inimesed ..... saada seltsi lakkumise ja joogi seltsiks nimetada, kuhu inimesi kokku kutsutavat ainult raha raiskama, aga mitte põllutööde tõstmiseks õpetust saama."[1]

Neil aastail läks Pärnu Põllumeeste Selts otsese koostöö propageerimisele balti-parunitega. See on ka mõistetav arvestades üldist majanduslikku arengut eesti külas tol ajal. Maakodanluse majanduslikud positsioonid olid tunduvalt tugevnenud. Nii mitmed mõisad olid juba eesti maakodanluse esindajate käes. Näiteks võime tuua 1887. aasta näituse komitee. Seal olid komitee liikmeina seltsi hilisem president A. Juntson, mõisapidaja Enges, J. Kuldkepp – mõisapidaja Taeveres ning mitmed teised veel.[2] Need kõik olid peaaegu eranditult varemail aastail juba mõisarentnikud olnud. Sarnaste tegelaste mõju oli Pärnu Põllumeeste Seltsis tol perioodil tunduvalt tugevnenud, kuna kehvikud ja keskmikud hakkasid seltsist eemale hoidma, mõistes et seal ainult hoolitseti hallparunite huvide eest.

Eesti jõuka maakodanluse ja balti-parunite vastuolud olid tühised tol perioodil, kuid ühiseks eesmärgiks oli maa proletariaadi ekspluateerimine ning tema klassivõitluse allasurumine. See kõik viis pidevalt maakodanlust otsima koostööd balti-parunitega. Sa-

---

1 Protokollid, lk.435

2 Sealsamas, lk.447.

ma protsessi võime jälgida Pärnu Põllumeeste Seltsis, kus aastail 1886 - 1887 minnakse järk-järgult tihedama koostöö propageerimisele balti-parunitega. 1886.aastal Pärnu Põllumeeste Selts sõlmis Vana-Vändra mõisaomaniku von Ditmariga mõlemale poolele soodsa lepingu, mille järgi von Ditmar kohustus andma kasutada Pärnu Põllumeeste Seltsile Vana-Vändra mõisas maja koos näituseplatsiga. Selts kohustus aga näitusi osalt korraldama Vändras. Kõigil näitustel jäi puhvetipidamise õigus Vana-Vändra mõisa kätte. Samuti puhvetis tarvitatav õlu pidi Vana-Vändra mõisast võetud saama.[1]

Koosolekul 14.juunil 1887.aastal ütles seltsi esimees A.Juntson, et "parteilik olek seltsist alati eemale tõrjuda (tuleb)".[2] Samuti märkis ta, et "rõõmustav olla, et ka suuremaade pidajad meie seltsi töödest hakata osa võtma, millega Vana-Vändra pärisherra F.von Ditmar tänuväärt hakatust teinud, mis läbi selts kosuda võida ja nõnda ühel meelel töötades käsi käes käies oma nõuetavat kohut täita."[3]

Eestseisuse koosolekul 5.novembril 1887.võeti vastu otsus: "Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsi Keiserliku Liivimaa Oecon.Societedi Seltsiga ühendada katsuda. Seltsi esimees A.Juntson volitati Societedi seltsi käest Tartust järele kuulama, kas ta Pärnu Põllumeeste seltsi eestseisuse nõuu vastu võtab, ja mill viisil seda ühendust korda saata, sest seda ühendamist Pärnu Põllumees-

---

1 Protokollid, lk.440 - 441.

2 Sealsamas, lk.452.

3 Sealsamas, lk.453.

te Seltsil oma tööde laiendamiseks põlluharimise parandamises meie rahva seas hädasti vaja. Kui vastus selle küsimuse peale Tartust tulnud on, siis pannakse see asi ka seltsile ette."[1] Sellega taheti Pärnu Põllumeeste Seltsi Ökonoomilise Sotsieteedi filiaaliks muuta, mille vastu C.R.Jakobson olid kirglikult võidelnud põllumeeste seltside asutamisaastail.

1886.aasta lõpul esitas "Endla" selts nõudmise Pärnu Põllumeeste Seltsile, et seoses põllumeeste seltsi majas asuva puhvetile linnamaksu peale panekuga järgneval aastal tulevat maja üüri vähendada 200 rubla võrra. Eestseisus tuli aga otsusele, et "Endla" nõudmist nad täita ei või, sest sarnase üüriga maja oma võla protsente sisse ei tooks ning otsustati ainult maha jätta üürist kontrahi järgi järgmisel aastal üürirahale juurdetulev 50 rubla.[2]

1886.aasta aruande järgi oli seltsi varanduse väärtus 22800 rubla,[3] täpselt sama suur kui 1885.aastal. Selle varanduse peal oli võlga 17700 rubla.[3] Seega oldi siiski suudetud aasta jooksul võlga vähendada 200 rubla võrra. Seltsi oma varandus oli 5100 rubla.[4]

Seltsi koosolekul 19.aprillil 1887.seltsi seenine esimees M.Suigussaar palus end ametist vabastada põhjendades seda sellega, et "tema ei olla põllumees. Sest mis võida, see, kes põllumehe tööd ega majapidamist ei tunda, põlluharimise ja majapidamise ülenduseks

---

1 Protokollid, lk.468.
2 Sealsamas, lk.441-442.
3 Sealsamas, lk.449.
4 Sealsamas, lk.449.

teha."[1]

Uue eestseisuse valimisel sai esimeheks mõisapidaja A.Juntson Engest, temale abideks valiti mõisavalitseja J.Tamm Vana-Vändrast ja mõisapidaja J.Juntson Jõõperest. Kassahoidjaks valiti H.Arnemann Pärnust ja kirjatoimetajaks J.Kangur Pärnust.[2]

Sama aasta 1o.mail paluti Eglon, kellest mõni aasta tagasi(1882) selts midagi teada ei tahtnud, seltsi liikmeks tagasi.[3]. Sellest on näha, et seltsi meelsus on tunduvalt muutunud neil aastail. Samuti sama aasta juuni kuus astus jälle seltsi liikmeks Vändra pastor E.Sokolovski.[4] Sokolovski astus samuti teistkordselt seltsi liikmeks, kuna esimest korda oli ta astunud liikmeks 1872.aastal, siis vahepeal lahkus ta seltsist.

Koosolekul IO.mail otsustati ka naisi seltsi liikmeiks võtta rublase aastamaksuga.[5]

1887.aasta näituse läbiviimiseks, mis kokkuleppe põhjal von Ditmariga pidi korraldatama Vändras, moodustati komitee 16 liikmest, mille presidendiks nimetati F.von Dõtmar.[6] Komitee teised liikmed enamuses olid mõisaomanikud, mõisavalitsejad ja vabrikuomanikud. Näitus peeti Vana-Vändra mõisas 15., 16.ja 17.augustil.[7]

---

1 Protokollid, lk.448.
2 Sealsamas, lk.449.
3 Sealsamas, lk.541.
4 Sealsamas, lk.455.
5 Sealsamas, lk.451
6 Sealsamas, 447.
7 Sealsamas, lk.457.

Näitust avades president A.Juntson ütles: " kui väga soovitav ja kasulik see olla, kui kõige seisuste põllumehed üksteisega ühel meelel töötades edasi astuvad."[1]

Loomade auhinna mõistjate komitee 11 liikmest olid kolm mõisnikud: F.von Ditmar Vana-Vändrast, E.von Middendorf - Ökonoomilise Sotsieteedi saadik ja von Wasmundt Olustverest.[2] Näitusele toodi 35 hobust, 30 sarvloома, käsitöid oli välja pandud umbes 200 asja.[3]

Pullide osas sai esimese auhinna ministeeriumi hõbeauraha Sindist J.Klaaseni 2-aastane angleri tõugu pull.[4]

Täkkude osas sai esimese auhinna Sotsieteedi hõbeauraha Tiit Adamson Vana-Vändrast 3-aastase eesti tõugu täku eest.[5] Samal näitusel viidi ka esimest korda hobuste veovõistlus läbi. Veovõistlusest võttis osa kolm hobust. Esikoha sai K.Karlsbergi 6-aastane eesti tõugu mära, kes vedas 305 puuda. Teiseks jäi kaupmees G.Tannebaumi 5-aastane Orlovi tõugu mära, kes vedas 260 puuda ja kolmandaks jäi von Helmerseni (Karulast) 5-aastane norra tõugu täkk, kes vedas 227 puuda.[6]

Seega see veovõistlus oli üheks tõendiks, olguki et sellest võttis osa vähe hobuseid, et C.R.Jakobsoni suund - aretada eesti hobust - oli õige. Näitust külastas 1822 inimest ning näitus andis seltsile puhaskasu 402 rubla 74 kopikat.[7]

---

1 Protokollid, lk.457.
2 Sealsamas, lk.457-458.
3 Sealsamas, lk.457.
4 Sealsamas, lk.460.
5 Sealsamas, lk.458.
6 Protokollid, lk.463.
7 Sealsamas, lk.463.

Koosolekul sama aasta 21.detsembril seltsi president A.Juntson, märkis, et selts on saanud 17 aastat vanaks, väitis vastupidi faktidele, et "oma noorepõlve päevil ei olla aga seltsil edenemist tunda olnud."[1] Samuti soovitas ta jälle koostööd aadliga, et "üks meel ja sõbralik olek seltsi liikmete ja seisuste vahel valitseks, sest rahu kosutada ja vaen kautada."[2]

See oli otse Jakobsoni vastase Eichorni vaadete propageerimine.

Seltsi üleüldine sissetulek 1887.aastal oli 1540 rubla ja 56 kopikat. Väljaminek oli 1534 rubla ja 56 kopikat. Seega tulu oli ainult 6 rubla.[3]

Seltsi järjekordne näitus peeti Pärnus 6,7 ja 8.augustil 1888. Näitusele oli toodud 20 hobust, 21 sarvloom, 3 kana ja 141 numbrit mitmesuguseid käsitöid. Näitust käis vaatamas umbes 2000 inimest. Peale kulude jäi seltsile 93 rubla 84 kopikat puhaskasu.[4]

Eestseisuse koosolekul sama aasta septembrikuus võeti otsuseks seltsi maja "Endlale" edaspidi 450 rubla eest aastas välja üürida, aga kui "Endla" sellega ei nõustu, "siis võeti nõuuks seltsi maja avalikuks trahteriks välja pakkuda."[5]

---

1 Protokollid, lk.469.
2 Sealsamas, lk.469.
3 Sealsamas, lk.472.
4 Sealsamas, lk.476 - 479.
5 Sealsamas, lk.480.

Seltsi majanduslik olukord oli 1888 aasta lõpul niisugune, et ta ei suutnud enam võlaprotsente maksta. Eestseisuse koosolekul 26.septembril võeti otsuseks " kõiki võlauskujaid ühel seatud päeval kokku kutsuda, et nendega nõuu pidada, kuidas asjaga edaspidi lugu jääb. Praegu on lugu seltsi raha asjus nii, et selts võla uskjatele raha intressid enam maksta ei jõua."[1] Eest seisuse koosolekul 19.detsembril pandi ette võlauskujaile, et "raha andjad oma seltsi asutuste peale antud raha intressid seltsile kingiksid."[2] Peale selle pandi ette võlauskujaile, et nende võlast iga aasta sajarublaste kaupa teatav summa nende vahel välja loositakse. Aga kokkutulnud võlauskujad muidugi ei nõustunud sellega.[3]

Selleks, et seltsi võlgadest vabastada, pani kassa revident Toots 24.jaanuarail 1889.koosolekul ette fantastilise plaani, mis tema arvates oleks seltsi võlgadest vabastanud. Plaan seisis selles, et "tema (Toots) tahta seltsi üht erakassat asutada , mida ta ka oma hoole alla lubas võtta. Ja kuhu tema kõige esitte 50.kop. kingitusena selle tingimusega sisse maksta, et ta kaks meest edasi valib, kes ka kummagi 50.kop.maksavad. Mõlemad tema valitud mehed peavad kindlasti lubama, et ka nemad kummagi kaks 50-ne ko-

---

1 Protokollid, lk.480-481.
2 Sealsamas, lk.484.
3 Sealsamas, lk.484.

pikalist edasi maksjad valivad jne.[1] Toots arvas, et "mõnda võivad seltsi asutused lühikese aja ja vaeva järele võlast lahti saada."[2] Arusaadav, et muidugi sarnased plaanid seltsi olukorda ei aidanud parandada.

1889.aastal peeti järjekordne näitus Vana-Vändra mõisas. Näitus peeti 19,20 ja 21.augustil. Näitusel oli välja pandud 26 hobust, 42 sarvlooma, 3 parti ja 134 numbrit mitmesuguseid käsitöid.[3] Hobuste osas sai esimese auhinna Andres Martinsoni,Torist, 3-aastane eesti täkk.[4] Seega hobuste osas peetakse näitustel kinni enam-vähem joonest, anda esimesed auhinnad eesti hobustele.

Sarvloomade eest sai esimese auhinna ministeeriumi pronksauraha N.Tombergi,Taalist, 1,5 aastane ida-friisi pull.[5]

Näituse külastajate arv - 2405 inimest - oli küllaltki suur maaolukorras .[6]

Kaugeltkim nii hästi ei õnnestunud järgmine näitus, mis peeti Pärnus 28.,29.ja 30.juulil 1890. Näitusel oli väljapandud 23 hobust, 11 pead sarvloomi, 4 tuvi ja 163 nimetust mitmesuguseid käsitöid.[7]

---

1 "Olevik" nr.6, 1889.
2 Sealsamas,
3 Seltsi kirjavahetus , 1889.a.näituse aruanne.
4 Sealsamas.
5 Sealsamas.
6 Sealsamas.
7 Seltsi kirjavahetus,1890.a.näituse aruanne.

Külastajate arv 1230 oli peaaegu poole väiksem kui eelmisel näitusel, sellele vastavalt ka sissetulek näitusest. Järgmisel 1891.aastal oli selts sunnitud oma Hospidali tänaval asuvat maja ära müüma. Maja müüdi sama aasta 8.veebruaril 9400 rubla eest Jakob Tootsile.[1] Sellesse summasse kuulus ka Tootsi oma saadaolev summa 5000 rubla suuruses.[2] Selts kulutas saadud summa kõik võlgade maksmiseks. Esialgu jäi selts müüdud majasse veel üürnikuks, makstes aastas 100 rubla.[3]

17, 18.ja 19.augustil 1891.peeti järjekordne näitus Vana-Vändra mõisas. Näitusel oli välja pandud 37 hobust, 47 sarvloomа, 12 põrsast, 8 lammast, 15 sulglooma ja 126 numbrit käsitöid.[4]

Hobuste eest määrati esimene auhind ministeeriumi hõbe auraha Jüri Mihkelsonile Vana-Vändrast 4-aastase eesti-Orlovi mära eest. Alles seltsi kiituskirja sai Jüri Valdenberg Vana-Vändrast 3-aastase eesti täku eest.[5] Seega oldi juba loobutud joonest esimene auhind alati anda eesti tõugu hobusele. Sarvloomade osas sai esimese auhinna ministeeriumi hõbeauraha A.Tammann Torist 3.aastase ida-friisi-eesti lehma eest.[6]

Pärnu Põllumeeste Seltsi aruandest 1891 aasta

---

1 ENSV RAKA, 4614, nim.l. s.-ü.82, l.6-7.
2 Sealsamas, l.6
3 M.Laarmann, lk.31.
4 "Postimees" nr.114, 1891.
5 Seltsi kirjavahetus, 1891.a.näituse aruanne.
6 Sealsamas.

kohta on näha, et sel aastal peeti kaks koosolekut. Seltsi liikmete arv oli langenud juba 83 peale.[1] Seltsil oli varandust 10300 rubla eest, millest oli võlga 7450 rubla.[2] Seega seltsi oma varandus oli 2850 rubla. ~~Seega~~ 5 aasta jooksul oli seltsi varandus vähenenud peaaegu poole võrra.

Seltsi liige A.Linde Vändrast koosolekul 19.aprillil 1892 arvustas tervalt seltsi juhtide hooletust ja loidust seltsi juhtimisel.[3] Kuid seltsi allakäigu peamise põhjusena arvas ta siiski, et suurte võlgadega maja ja plats mõtlemata osteti.[4] Samal koosolekul valiti ka seltsile uus eestseisus. Seltsi esimeheks valiti M.Jaakson Koonga-Ellamaalt. Kassahoidjaks valiti H.Nõeländer Pärnust ja kirjatoimetajaks valiti jälle J.Kangur Pärnust.[5]

Samal koosolekul tehti otsuseks seltsi platsi äramüüa, põhjendades seda sellega, "sest et ta kasu asemel kahju tuua."[6] Müüa pakkumisest pidi kirjatoimetaja ajalehtedes teatama.[7] Platsi tegelik müük küll teostati

---

1 Seltsi kirjavahetus, aruanne seltsi tegevuse kohta 1891.aastast.
2 Sealsamas.
3 "Postimees" nr.97, 1892.
4 M.Laarmann, lk.31.
5 "Postimees" nr.97, 1892.
6 Sealsamas.
7 Sealsamas.

alles palju aastaid hiljem. Samuti tehti otsuseks näitus sel aastal ära jätta, põhjendades seda sellega, et "viimased väljanäitused Pärnus näiteloomade ja käsitööde poolest kõhnad on olnud, mis väga sagedaste näituste süüks arvati, siis tehti otsuseks tuleva (1892) suvel Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsi väljanäitust pidamata jätta."[1]

Seltsi aastakoosolekul, mis ~~toimus~~ 17. jaanuaril 1893.a. Vändras peeti, valitakse seltsi esimeheks senine abiesimees A. Jürgenstein.[2] Kuid A. Jürgensteini ei lubanud koolide inspektor ametit vastu võtta ning ta pidi tagasi astuma.[3] Samuti astus tagasi abiesimees.[4] Järgmisel koosolekul leiti sündsaks valida esimeheks Audru parun A. Pilar von Pilchau.[5] Balti aadlik esimeheks seltsis, kus kadunud Jakobson nii kaua oli töötanud. See väga kujukalt demonstreerib millised ringkonnad Pärnu Põllumeeste Seltsis mõjule olid pääsenud. Abiesimeheks valiti mõisavalitseja G. Toots Tõstamaalt.[6] See oli ka viimane juhatuse valimine Pärnu Põllumeeste Seltsis kuni tema tegevuse lõpetamiseni. Samal koosolekul rääkis kirjatoimetaja Kangur "Põllumeeste alatumast seisusest teiste seisuste kõrval", kus ta muuseas märgib, et " meie kodumaal olla maarendid ja ostuhinnad väga kõrged, nõnda et mõnes kohas läbisaamine liig raske."[7]

---

1 "Postimees" nr.97, 1892.
2 M. Laarmann, lk.31.
3 "Eesti Postimees" nr.6, 1893.
4 "Sakala" nr.10 1893.
5 "Postimees" nr.51, 1893.
6 Sealsamas.
7 "Postimees" nr.51, 1893.

Pärnu Põllumeeste Seltsi viimane näitus peeti Pärnus 31.juulil, 1.ja 2.augustil 1893. See näitus ebaõnnestus seltsil nii sisulisest kui ka ainelisest küljest. Väljapandud oli 26 hobust, 5 sarvlooma, kaks siga ja peale selle käsitöid.[1] Näitust külastas kolme päeva jooksul ainult umbes 1000 inimest. Sissetulekut saadi 295 rubla, mis kõik läks näituse kuludeks.[2]

Hobuste eest sai esimese auhinna ministeeriumi väikese hõbeauraha Johan Johanson Audrust 3-aastase segaverelise Orlovi täku eest.[3]

Sarvloomade osas sai esimese auhinna ministeeriumi pronksauraha Peterson Võllast, 2-aastase ida-friisi pulli eest.[4]

Peab märkima, et lehmade osas Pärnu Põllumeeste Seltsi viimaseil näitustel esimesi auhindu said peamiselt ida-friisi päritoluga loomad. Hobuste osas loobuti varem väljatöötatud seisukohast auhinnata esimeste auhindadega ainult eesti hobuseid.

Peale seda näitust ei ole Pärnu Põllumeeste Seltsis enam mingit märkimisväärset tegevust olnud. Kui mõnikord osa liikmeid veel kogunes, siis tegeldi ainult küsimustega, kuidas seltsi viimast varandust - näituse-

---

1 Seltsi kirjavahetus, 1893.a.näituse aruanne.
2 Sealsamas.
3 Sealsamas.
4 Sealsamas.

platsi likvideerida. Seltsi kirjatoimetaja J.Kangur on küll protokolliraamatusse üles märkinud, millal koosolekut pidada on kavatsetud, iga kord aga ka juurde märkinud, et liikmete mitteilmumise tõttu koosolek on pidamata jäänud.[1] 1894.aasta aruandest on näha, et seltsil sel aastal mingisugust tegevust ei olnud, ja et tema kassasse kaopikatki liikmemaksu ei ole tulnud.

Seltsil oli alles 2400 ruutsülla suurune näituseplats, aga sellel lasus 7850 rubla suurune võlg.[2]

Teataval määral aitasid kaasa langusele Pärnu Põllumeeste Seltsi tgevuses uute põllumeeste seltside moodustamine tema tegevuspiirkonnas. Nii moodustati 1893.aastal Halliste Põllumeeste Selts, kus presidendiks valiti von Sivers. 1895.aastal asutati Vändra Põllumeeste Selts, kus presidendiks valiti von Huene Lellest. Tolle aja põllumeeste seltside enamikule on iseloomulik parunite otseme juhtimine. Üldreeglina valiti põllumeeste seltsi presidendiks kohalik mõisnik, juhatusse aga aktiivsemaid kulakuid - külakurnajaid ja tagurlikumaid ametnikke. Kuid põllumeeste seltsid suutsid 90-ndail aastail koondada enese ümber ainult väikearvulist kulakliikku ladvikut, kuna keskmikud ja kehvikud neist hoopis eemale hoidsid mõistes, et neis hoolitseti üksnes hallparunite ja parunite huvide kaitsmise eest.

---

1 M.Laarmann, lk.32.

2 Sealsamas, lk.32.

Vana põllumeeste seltside tegelane Mart Mitt andis negatiivse hinnangu tolle aja põllumeeste seltside kohta, öeldes : "seda võida juba nüüd pimedas pidi ära näha, missugusid asju neis eesti põllumeeste seltsides aetakse, kõik suuremad ehk tähtsamad ülesanded neis seltside koosolekutes käia otse tagurpidi nagu põllumeeste koolide kohta, kus kõige rõhuga selle peale käiakse, et ainult alampõllutöö koolid siin kasulikud olla."[1]

24.jaanuaril 1895.a.saadakse "Endla" seltsi ruumidesse kokku 7 seltsi liiget. Need otsustavad siis seltsi viimast varandust - näituseplatsi - ära müüa.[2] Kuid müügist esialgu ei tulnud midagi välja, kuna puudus nähtavasti sarnane ostja, kes varanduse peal olevad võlad oleks enda kanda tahtnud võtta.

8.ja 9.juunil 1897.a.peeti Pärnus seltsi platsil Põllumajandusnäitust. Kuid näituse korraldaja ei olnud enam Pärnu Põllumeeste Selts, vaid Pärnu-Viljandi Suurpõllumeeste Selts.[3] "Olevik" kutsus sel puhul seltsi liikmeid ülesse näituse ajal kogunema nõu pidama seltsi tegevuse taaselustamiseks, märkides, et " muidugi tulevad ka paljud veike põllumehed seda näitust vaatama. Siis oleks paras aeg ja koht pühapäev 8 juunil eeltähendatud asja pärast kokku tulla nõu pidama ... Kirjutaja hra Kangur saab ehk veel kord nii lahke olema ja selleks Sündsa

---

1 KMKO, K.66, Mart Mitt'i elu lugu, lk.476.
2 M.Laarmann, lk.32
3 "Linda" nr.23 ja 24, 1897.

koha Pärnus muretsema kus koosolekut võib pidada."[1]

Kuid muidugi see ebaõnnestus. Sama aasta "Lindas" on kirjutatud: "Toimetuse poolt peame veel elavat kahetsust avaldama, et hüüded Pärnu Eesti Põllum. Seltsi uuesti elusse kutsumise kohta, kõrbesse kajanud on!" [2]

26.oktoobril 1897.a.tulevad veel korraks 5 seltsi liiget H.Nõmm Võllast, J.Värat ja J.Kangur Pärnust ning J.Pärn Ja T.Tasane Torist, seltsi platsile nõupidama, mis ettevõtta, sest platsi endise omaniku pärijad on oma võlga, mis esimese obligatsioonina selle varanduse peal lasumas ja ühes protsentidega üle 4000 rubla suur, hakanud Riia ringkonna kohtu kaudu ~~sõda~~ nõudma.[3] Ei leita muud nõu, kui plats müügile lasta, mis küll teostub alles paari aasta pärast.

Pärnu Eesti Põllumeeste Selts lõpetab oma tegevuse ametlikult 1898.aasta suvel.[4]

1899.aastal kuulutakse "Lindas", et „endise Pärnu Põllumeeste Seltsi liikumata varandus Pärnus Karja ja Aia uulitsa nurga peal seisev 2400 ruut sülda suur aiaplats ühes veikse elumajaga ja näituse hoonetega müüakse 4.septembril k.a.hommiku kell 10 Riia ringkonna kohtu juures enampakkumise teel ära."[5]

---

1 "Linda" nr.23 ja 24, 1897,

2 "Olevik" nr.19, 1897.

3 M.Laarmann, lk.32.

4 „Лифляндскія Губернскія Вѣдомости" № 58, 1898.

5 "Linda" nr.33, 1899.

Platsi omandas 6110 rubla eest seltsi endine kassahoidja Hans Nõmm.[1]

Vaadeldes Pärnu Põllumeeste Seltsi allakäiku ja lõpplikku likvideerimist, näeme et tegureid, mis viisid Pärnu Põllumeeste Seltsi allakäigule, oli mitu. Ühe peamise tegurina peame märkima, et Pärnu Põllumeeste Seltsil puudus kesk- ja kehviktalurahva ning maaproletariaadi toetus. Pärnu Põllumeeste Selts oli loobunud nende huvide toetamisest ning läinud otsesele koostööle balti parunitega. Kuid see kõik tulenes maa üldisest majanduslikust arengust, kuna tol perioodil olid tunduvalt tugevnenud maakodanluse majanduslikud positsioonid. Vastuolud balti-parunitega vähenenud miinimumini, kuid samal ajal vastuolud küla kehvistuga tunduvalt teravnenud.

Teiseks põhjuseks oli suurte võlgade olemasolu seltsil, nii et liikmete väikse arvu juures oli seltsil isegi äärmiselt raske võlaprotsente maksta.

Kolmandaks teguriks oli ka teataval määral uute põllumajanduslike seltside asutamine Pärnu Põllumeeste Seltsi tegevuspiirkonnas.

Ühe tegurina, mis ka teataval määral mõjutas Pärnu Põllumeeste Seltsi edasist arengut, oli sarnase rahvajuhi, kui Carl Robert Jakobson, surm.

Lõpuks peab märkima, et teine periood Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsi tegevuses oli pidev langusperiood

---

1 ENSV RAKA, f.4614, nim.1, s.-ü. 577, l.13.

igas mõttes, mis viis seltsi tegevuse katkestamisele 1893.aastal ning tema likvideerimisele 1898.aastal.

L õ p p k o k k u v õ t e

Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsi tegevus on tihedalt seotud teiste eesti seltside tegevusega. Kuna aga eesti seltside tegevus oli üheks rahvusliku liikumise väljendusvormiks, siis Pärnu Põllumeeste Seltsi tegevus moodustas ühe osa eesti rahvuslikust liikumisest.

Vaadeldes Pärnu Põllumeeste Seltsi tegevust asutamisest kuni likvideerimiseni, näeme seal kahe selgesti eraldatava perioodi olemasolu. Muidugi on täpsete piirdaatumite andmine kahe perioodi vahel raske, sest üleminek ühest perioodist teise oli keeruline ja pidevalt arenev protsess. Siiski võime lugeda Pärnu Põllumeeste Seltsi tegevuses niiöelda ülemineku perioodiks 1882.aastat. 1883. aasta kuulus juba teise perioodi. See tähendab, et kahe perioodi piiriks võime lugeda Carl Robert Jakobsoni surma.

Pärnu Põllumeeste Seltsi tegevus on kaheks perioodiks jagatud, kasutades leninlikku seisukohta kodanliku rahvusliku liikumise kahest perioodist. V.I.Lenin eristas kodanlikus rahvuslikus liikumises esiteks tõusva kapitalismi perioodi, kodanliku ühiskonna kujunemise perioodi, teiseks väljakujunenud kodanliku ühiskonna ja riigi perioodi, mida iseloomustab tugevasti arenenud klassiantagonism kodanluse ja proletariaadi vahel.

"Esimesele epohhile on tüüpiline rahvuslike liikumiste ärkamine, neisse talurahva kui kõige arvukama ja kõige "raskemini liikuma pandava" elanike kihi kaasatõmbamine seoses võitlusega poliitilise vabaduse eest üldse ja rahvuse õiguse eest eriti.

Teisele epohhile on tüüpiline massiliste kodanlik-demokraatlike liikumiste puudumine, kui arenenud kapitalism, üha rohkem lähendades ja segades juba täielikult kaubakäibesse tõmmatud rahvusi, tõstab esiplaanile antagonismi rahvusvaheliselt liitunud kapitali ja rahvusvahelise töölisliikumise vahel."[1]

Kahtlemata kuulus rahvusliku liikumise esimesse perioodi Pärnu Põllumeeste Seltsi tegevus kuni Carl Robert Jakobsoni surmani. Pärnu Põllumeeste Seltsi esimese perioodi tegevuses kajastub kodanlik-demokraatliku ja kodanlik-klerikaalse suuna võitlus. Kodanlik-klerikaalse suuna esindajad (Eglon, Tammann) tahtsid seltsi muuta vagatsevaks hoolekandeasutuseks talurahva üle. Nemad ei tahtnud midagi teada majanduspoliitilisest võitlusest, kuid see suund ei vastanud võlgades olevate ostutalude omanike ja rentnike huvidele, kellede hulgast oli liikmeskonna enamik. Neile toetudes sai C.R.Jakobson Pärnu Põllumeeste Seltsi oma mõju alla. Ta tegeles seltsis süstemaatiliselt agrotehnika parandamisega taludes, kuid sel-

---

1 V.I.Lenin, Teosed, 20. kd., Tallinn 1953, lk.368-369.

le kõrval kujunes Pärnu Põllumeeste Selts C.R.Jakobsoni juhtimisel organiseeritud võitluse baasiks saksa mõisnike previleegide ja feodaalkorra igandite vastu. C.R.Jakobsonil õnnestus sellises olukorras läbi suruda ka seisukohti, mis alati ei vastanud kulakliku maakodanluse kitsastele klassihuvidele. Vaidlematult kuulub Pärnu Põllumeeste Seltsi tegevus Carl Robert Jakobsoni surmast kuni seltsi likvideerimiseni rahvusliku liikumise teise perioodi. Seda perioodi Pärnu Põllumeeste Seltsi tegevuses iseloomustab juba majandus-poliitiliste nõudmiste puudumine. Selts tegutses juba maakodanluse kitsa ringi huvides. Samuti üha enam arenes koostöö balti aadliga. Teist perioodi iseloomustab ka kesk- ja kehvtalurahva pidev eemaldumine seltsist, mis viis seltsi lõpuks likvideerumiseni.

Kahtlemata omab Pärnu Põllumeeste Seltsi tegevus suurt tähtsust teiste eesti seltside seas, eriti tema tegevuse esimesel perioodil.

Lisa

Pärnu Põllumeeste Seltsi juhatus 1871-1898 aastal.

Aastad	1871	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878
esimees	J. Eglon	J. Eglon	A.Maddisson	C.R.Jakobson	C.R.Jakobson	C.R. Jakobson	C.R. Jakobson	C.R.Jakobson
I. abi	J. Tammann	A. Maddison	J.Tammann	J. Tammann	J. Tammann	J. Tammann	J. Tammann	J. Toots
II.abi	C. Lorenzon	J. Juurätsin	Fr. Jakobson	J. Eglon	J. Eglon	G. Winkler	G. Winkler	A. Juntson
kirjatoimetaja	A. Habicht	C. Lorenzon	H. Jürvetson	Chr.Erm	Chr. Erm	Chr. Erm	Chr. Erm	J. Otstavel
I. abi	A. Lorenzon	A. Habicht	Chr. Erm	J. Otstavel	J. Otstavel	J. Otstavel	J. Otstavel	M. Must
II.abi	H. Jürvetson	H. Jürvetson	J. Simonson	J. Juntson	M. Must	M. Must	J. Soovik	H. Ernitz
kassahoidja	J. Jürvetson	J. A. Luik	J. Jürvetson	J. Jürvetsson	J. Jürvetson	M. Tampuu	M. Tampuu	A. Hanson
I. abi	C. Tönisberg	M. Aspe	G. Jürgens	C. Tönisberg	G. Jürgens	M. Aspe	A. Hanson	M. Tampuu
II. abi	H. Assafrei	M. Jürvetson	H. Assafrei	M. Tampuu	M. Tampuu	J. Juntson	J. Juntson	J. Juntson

Aastad	1879	1880	1881 +	1882	1883 +	1884	1885	1886
esimees	C.R.Jakobson	C.R. Jakobson	C.R.Jakobson	J. Toots	J. Toots	J. Toots	M.Suigussaar	M.Suigussaar
I. abi	J. Toots	J. Toots	J. Toots	M.Suigussaar	M.Suigussaar	J.Juntson	J. Juntson	J. Juntson
II.abi	C. Bank	A. Mõttus	A. Mõttus	J. Tammann	J. Tammann	P. Kull	P. Kull	P.Kull,3.A.Värat
kirjatoimetaja	J. Otstavel	J. Lipp	M.Suigussaar	J. Kangus	J. Kangus	J. Kangus	J. Kangus	J.Kangus
I. abi	G. Hanson	J.Otstavel	J.Otstavel	J. Veski	J. Veski	J. Veski	J. Veski	J. Veski
II.abi	Nieländer	L.Raudsepp	L.Raudsepp	H.Arnemann	H. Arnemann	J. Toffer	J. Tuul	J. Tuul
kassapidaja	J. Tammann	J. Tammann	J. Tammann	J. Pool	M. Tampuu	H. Arnemann	H. Arnemann	H. Arnemann
I. abi	M. Tampuu	M. Tampuu	M. Tampuu	M. Tampuu	M. Tampuu	M. Tampuu	M. Tampuu	M. Tampuu
II.abi	J. Juntson	J. Juntson	J. Juntson	J. Juntson	J. Juntson	J. Pool	J. Pool	J. Pool

Aastad	1887	1888	1889	1890	1891	1892	1893	1894-1898
esimees	A. Juntson	A. JUntson	A.Juntson	M. Jaakson	M. Jaakson	M. Jaakson	A.Pilar von Pilchau	ei olnud tegevust ega valitud juhatust
I. abi	Joh.Tammann	Joh. Tammann	Joh.Tammann	J. Värat	J. Värat	M. Pool	G. Toots	
II.abi	J. Juntson	J. Juntson	J. Juntson	A. Jürgenstein	A. Jürgenstein	A. Jürgenstein	M. Pool	
kirjatoimetaja	J. Kangus	J. Kangus	J. Kangus	J. Kangus	J. Kangus	J. Kangus	J. Kangus	
I. abi	J. Veski	J. Veski	J. Veski	J. Veski	J. Veski	A. Linde	A. Linde	
II.abi	K. Riimann	K. Riimann	K. Riimann	K. Riimann	K. Riimann	T. Erm	T. Erm	
kassahoidja	H. Arnemann	H. Arnemann	H. Arnemann	H. Nõmm	H. Nõmm	H. Nieländer	H. Nõmm	
I. abi	M. Tampuu	M. Tampuu	M. Tampuu	M. Pool	M. Pool	J. Pool	J. Pool	
II.abi	J. Pool	J. Pool	J. Pool	H. Nieländer	H. Nieländer	M. Kiisk	M. Kiisk	

KASUTATUD KIRJANDUS JA ALLIKAD.

Marksismi - leninismi klassikud.

Lenin, V.I., Agraarküsimus Venemaal XIX sajandi lõpul, Teosed, 15.kd., Tallinn 1953.

Lenin, V.I.,Kapitalismi arenemine Venemaal. Teosed, 3.kd., Tallinn 1950.

Lenin, V.I., Rahvuste enesemääramise õigusest,Teosed, 20.kd., Tallinn 1953.

Lenin,V.I., "Talurahvareform" ning proletariaadi ja talurahva revolutsioon, Teosed, 17.kd., Tallinn 1953.

Lenin,V.I., Vene sotsiaaldemokraatia agraarprogramm, Teosed, 6.kd., Tallinn 1952.

Trükitud allikad.

Jakobson,C.R.,Edasi. Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsi viies aastapääv ja mis seal tehtud ja nõuu peetud, Viljandi 1876.

Jakobson, C.R., Eesti hobused, nende mõistlik kasvatamine ja mõistmata rikkumine, Viljandi 1876.

Jakobson, C.R., Kuidas põllumees rikkaks aaab,Tartu 1874.

Jakobson, Carl Robert, Valitud teosed, I kd., Tallinn 1953.

Jakobson, Carl Robert, Valitud teosed, II kd.,Tallinn 1959.

Jung-Stilling, F., Ein Beitrag zur livländischem Agrar-statistik,Riga 1881.

Jung-Stilling, F., Statistisches Material zur Beleuchtung livländischer Bauer-Verhältnisse, St.Peters-burg 1868.

Kruus,H., Eesti ajaloo lugemik, III kd., Tartu 1929.

Perno Maakonna Eesti põllomeeste Seltsi põhjuskiri, Pernus 1871.

Põllomehhe nõuandja kuida madest keige suremat kassu võib sada ..., väljaantud .... ühhest sõbrast Järvamaalt, Tartu 1866.

Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi põhjuskiri, Tartu 1870.

Viljandi Eesti Põllumeeste Seltsi põhjuskiri, Tartu 1872.

MONOGRAAFIAD JA ÜLDTEOSED.

C.R.Jakobson ja tema ajastu, koostanud E.Jansen Tallinn 1957.

Eesti biograafilise leksikoni täiendusköide, Tartu 1940.

Eesti Kultuura III, Tartu 1913.

Eesti NSV ajalugu, toimetanud G.Naan,Tallinn 1957.

Eesti rahva ajalugu, III kd., Tartu 1935.

Jõesoo, J., Mart Miti tegevus Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis, Diplomitöö,(TRÜ),1961,Käsikiri TRÜ NSV Liidu ajaloo kateedris.

Jürgenstein,A., Carl Robert Jakobsoni elu ja töö, Tartu 1925.

Jürgenstein,A., Kultuurilist ja poliitilist nipet-näpet, (S.P.) 1929.

Kahk,J., Külakodanluse ja maaproletariaadi tekkimisest eesti külas, Eesti NSV TA toimetised nr.3, Tallinn 1955.

Kruus, H., Eesti ajaloost XIX sajandi teisel poolel, Tallinn 1957.

Kruus, H., Linn ja küla Eestis, Tartu 1920.

Kruusberg,A., Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi algpäevilt, Tartu 1926.

Kuusik, T., C.R.Jakobsoni majanduslik programm ja võitlus selle teostamise eest (1866 - 1878),Diplomitöö, (TRÜ),1958. Käsikiri TRÜ NSV Liidu ajaloo kateedris.

Käbin,A., C.R.Jakobson kui eesti põllumeeste juht,Tallinn 1933.

Kärner,Jaan, "Ärkamisaegne eesti ühiskond", Lehed tuulde, Tallinn 1958.

Köstner,N., Teeorjuse langemine ja maaproletariaadi tekkimine Liivimaal, Tartu 1927.

Külaots,I., C.R.Jakobsoni vaated agraaralal, Diplomitöö, (TRÜ),1955. Käsikiri TRÜ NSV Liidu ajaloo kateedris.

10 aastat.Viljandimaa Põllumeeste album. 1920–1930, Viljandi 1930.

Laarmann, M., 1870 - 1925.Jooni Pärnu Põllumeeste Seltsi minevikust, Pärnu 1925.

Põhjooni majandusliku mõtte ajaloost Eestis XIX sajandil, toimetanud L.Brutus ja L.Loone, Tallinn 1958.

Saal, A., Päris ja prii II, Rakvere 1893.

Sepp,H., Pärnumaa ajalugu,Tartu 1929.

Siilivask,K., Rahvuslik liikumine Eestis XIX sajandil, "Looming" nr.2, 1957.

Vassar, A.,Agraarsuhetest Eestis XIX sajandi 60–90-ndail aastail, Baltimaade Rahvamajanduse ajaloost, Tallinn 1956.

История латвийской ССР, т. II, ответственный редактор Я. П. Крастынь, Рига 1954.

Тобинь, А. Э., Аграрный строй материковой части Лифляндской губернии, Рига 1906.

P E R I O O D I K A .

Eesti Kirjandus, 1916

Eesti Postimees, 1893

Kaja, 1930

Linda, 1897, 1899

Olevik, 1889, 1897

Perno Postimees, 1867, 1869, 1870, 1871, 1882

Postimees, 1891, 1892, 1893

Päevaleht, 1930

Põllumees, 1930

Sakala, 1881, 1897, 1893

Sakala lisaleht, 1878

Лифляндския Губернския ведомости, 1898

A R H I I V I F O N D I D .

Eesti NSV Riiklikus Ajaloo keskarhiivis Tartus (ENSV RAKA): fond 4614 - Пярнуское крепостное отделение

Eesti NSV TA Friedrich Reinhold Kreutzwaldi nimelises Kirjandusmuuseumis Tartus (k.M.): Käsikirjade osakond (KO):

Fond 88, ERM, Mitt 66, M.Mitti kirjatööd ja kõned.

Fond 112, M 21 : 24, J.Tammann - J.V.Jannsenile.

Koopiad M 32 : 1, M.Mitt, Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsi koduloomade ja käsitöö näitus Pärnus sell 29,30,31 juuli kuu päeval 1877, kõne mis Tartu Eesti Põllumeeste Seltsis pidanud M.Mitt.

Koopiad 66, Mart Mitti Elu lugu, Aia luguga ühendatud viisil kirja panema hakatud.

Pärnu Rajoonidevahelises Koduloomuuseumis:

Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsi protokollid, 1870 - 1888.

Pärnu Põllumeeste Seltsi kirjavahetus tsaari ajal.

S I S U K O R D .

Sissejuhatus ..... lk 2

I Sotsiaalmajanduslik olukord eesti külas XIX sajandi 70-90-ndail aastail ..... " 9

II Põllumajandusseltside asutamine Eestis " 32

III Pärnu Eesti Põllumeeste Seltsi tegevus asutamisest kuni Carl Robert Jakobsoni surmani ..... " 45

IV Pärnu Eesti Põllumeeste Selts 1882.aastast kuni tegevuse lõpetamiseni ..... " 84

Lõppkokkuvõte ..... " 118

Lisa - Pärnu Põllumeeste Seltsi juhatus 1871 - 1898 aastail ..... " 121

Kasutatud kirjandus ..... " 122

xx xx